

קונטרס

הליכות חנוך

מלוקט מתולדותיו והליכותיו בקודש של

כ"ק אדמו"ר הגאון הקדוש

מרן רבנו גרשון חנוך העניך זצלה"ה

מראדזין

בעל מחבר הספרים "סדרי טהרות", "פתיל תכלת",

"אורחות חיים", "סוד ישרים" ועוד הרבה חיבורים

בן כ"ק אדמו"ר הגאון הקדוש מרן

רבנו יעקב זצלה"ה מאיזביצא

בעל המחבר ספרי "בית יעקב" ו"ספר הזמנים"

יוצא לאור בס"ד על ידי מערכת "תפארת ראדזין"

שעל ידי מרכז מוסדות חסידי ראדזין בארה"ק

לרגל יומא דהילולא של כ"ק מרן אדמו"ר הגה"ק זצוק"ל

ד' טבת תשפ"ג

פה עיר התורה והחסידות בני ברק ת"ז, תשפ"ג

תוכן הענינים

- מתוך ספר "ימות עולם" אמשינאוו.....2
- תולדות מרן הגאון הקדוש אדמו"ר גרשון חנוך העניך זצוק"ל מראדזין
בעל "אורחות חיים" ו"סדרי טהרות".....6
- דברי נהי על רבנו זצללה"ה – מתוך ספר "מורה קריאת התורה" (תרנ"ב).....32
- "כוחה של תשובה" (סיפור).....34
- "מעשה רב" אמונה פשוטה שהמשיכה ישועה גדולה (סיפור).....38

כל הזכויות שמורות

נתקן ונערך על ידי

מכון "תפארת ראדזין"

בנשיאות כ"ק מרן אדמו"ר שליט"א

להפצת והדפסת תורת רבותינו הקדושים זי"ע

מאיזביצא ראדזין

¹¹¹ נדפס ונערך מתוך טיוטת תולדות מקיפה שהוכנה בידי הרב דוד נח אייזיקאוויטש שליט"א מוויליאמסבורג נ.י. בתוספת עריכה לשונית ותיקונים. תולדות מקיפות של כ"ק מרן אדמו"ר זצוק"ל בשימת דגש על כלל הפולמוסים ההלכתיים שבדור שהיה רבנו מעורב בהם. מראי המקומות הוכנו ונכתבו בידי הרב הנ"ל ואין אחריותם עלינו.

מתוך ספר "ימות עולם"

סיפורים שנשמעו מפי הרה"ק רבי יצחק מאמשינאו זצוק"ל

א.

בסעודת "שבע ברכות" נפגשו פעם כמה צדיקים ורבנים, וביניהם היה ה"אורחות חיים" מראדזין והגה"ק מהר"י מקוטנא, שפלפלו ביניהם בדברי תורה. באמצע דבריהם נמשכה השיחה מעניין מאמר אחד שבספר הזוהר, ושתקו כולם, ורק שניים הנ"ל דיברו בעניין זה.

אדמו"ר אחד ("עפעס אן אייניקל") שנוכח, התערב בשיחתם "מען קען זיך פארשטעלן ווי ער האט אריינגעטראפען" = יש לשער איך שלא קלע למטרה]. מהר"י מקוטנא הסתכל על האיש ההוא אך לא אמר כלום, ואלו הרה"ק מראדזין שהיה 'שארף' שאל את פיו: "יונגערמאן, פון ווי קענסטו זוהר"? = אברך, מהיכן אתה יודע 'זוהר'?. השיבו הלה: שראה בספרים, כי 'זוהר' מסוגל לנשמה, ולכן עוסק ב'זוהר'.

הביע הרה"ק מראדזין מורת רוח, ואמר לו: "אמת, שלימוד זוהר מסוגל לנשמה, אבל מי יימר לך שנשמתך מסוגלת לזוהר"?"...

ב.

כאשר יצא לאור עולם ספרו "שפוני טמוני חול" בעניין התכלת, עיין בו מרן מהר"ם מאמשינאו בשעת אכילתו (לאחר שסיים תפילת שחרית לעת ערב), והגיב: "ווען ער איז נישט אזא שארפע מענטש, וואלט ער איינגענומען די וועלט" = אם הוא לא היה חריף כל כך, היה 'כובש' את כל העולם].

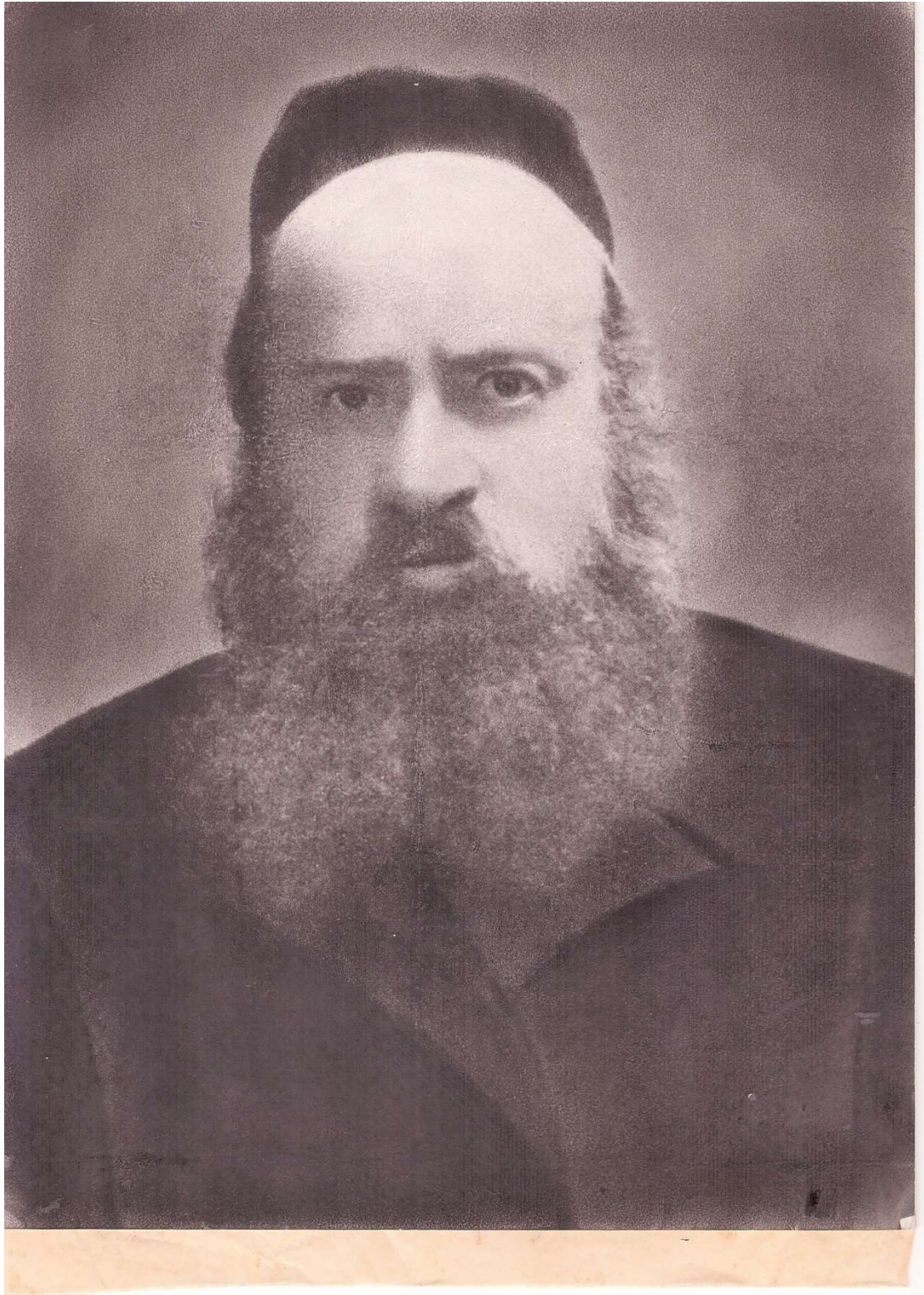
ג.

בנוגע לפרשת "התכלת", היו כאלו שחלקו עליו, ביניהם הגאונים הרה"ק ה"אבני נזר" והגה"ק רבי יהושע מקוטנא, שהרעישו כנגדו.

הגה"ק מאוסטרובצא אמר, שאינו יודע מדוע אין הולכים עם תכלת, והגאון מהרש"ם מברעזאן ציווה לקברו בטלית עם ציציות של תכלת.

ד.

פעם נמשכה עריכת השולחן אצל אביו הרה"ק בעל "בית יעקב" זצ"ל מאיזביצא עד זמן תפילת המנחה, ועמד בנו הרה"ק רבי גרשון חנוך העניך והלך להתפלל מנחה, שאלוהו החסידים, מדוע עמד באמצע 'השולחן'? ענה להם: "יאך וועל נישט לאזען צודרייען דעם סדר" [=לא אניח שיבלבלו לי סדר היום שלי]

דמות דיוקנו של בנו הגה"ק רבי מרדכי יוסף אלעזר זצ"ל מראדזין

בעל "תפארת יוסף" זי"ע

כ"ק מרן אדמו"ר מוהר"ר אברהם ישכר זצוק"ל בדרשה תורנית במסיבת יומא דהילולא של כ"ק מרן בעל "אורחות חיים" זי"ע (ד' טבת) בבית המדרש שבביתו בברוקלין נ. י.

(צילם: פרץ כהן)

25. ציצית עם תכלת — שיטח ראדזין

תולדות הגה"ק רבי גרשון חנוך העניך מראדזין זצוק"ל

(נכתב בידי הרב דנ"א אייזיקאוויטש שליט"א מוויליאמסבורג נ. י. ונערך מחדש בידי המערכת)

ימי עלומיו

הגאון הקדוש רבי גרשון חנוך העניך ליינער מראדזין נולד ביום ט"ז טבת תקצ"ט, לאביו הגאון הקדוש רבי יעקב מאיזביצא, ולאימו הרבנית הצדקנית מרת חוה. עריסתו עמדה בעיר טישעוויץ, מקום דירת זקנו אבי אימו החסיד המפורסם רבי דוד מטישעוויץ, מגדולי חסידי הרה"ק רבי שמחה בונם מפשיסחא זצ"ל.

מילדותו חונך על ברכי זקנו הגאון הקדוש רבי מרדכי יוסף מאיזביצא הנודע כבעל "מי השלוח", מתלמידי הרב הקדוש רבי שמחה בונם מפשיסחא, ותלמידו הרב הקדוש רבי מנחם מענדל מקאצק זי"ע.

זקנו הקדוש אשר היה גאון ומקובל עצום, רחש לו חיבה יתירה עוד בילדותו בראותו את גודל כשרונו וחריפות שכלו, והתמסר ללמדו תורה, הן תורת הנגלה והן תורת הנסתר. וכבר אז מינה אותו זקנו לכתוב חידושי תורתו שיצאו מפיו בשבתות ומועדים, באומרו שרק הוא בעומק הבנתו ובקולמוסו המיוחד יוכל לכותבם כראוי².

בצל אביו הגדול

לפני מלאת לו ט"ו שנה, נתייתם מאימו הצדקת מרת חוה ע"ה. בתוך אותה שנה, נסתלק גם זקנו הקדוש רבי מרדכי יוסף מאיזביצא זצלה"ה ביום ז' טבת תרי"ד, ואת מקומו בהנהגת עדת חסידי איזביצא מילא אחריו בנו הוא אביו הגדול הגה"ק רבי יעקב מאיזביצא. בשנים אלו הוסיף דעת והרבה תושייה, והרבה ללמוד תורה מפי אביו הגדול, אשר לימד את בניו בכל לילה שיעורי גמרא עם חידושים בנגלה ובנסתר.

את גדלותו של אביו בתורה מתאר הגה"ק מראדזין בהקדמת ספר "בית יעקב" על התורה, המספר שגאונותו בנגלה הייתה מבהילה, ובעיקר הראה כוחו לבאר את אופן סידור הגמרא, איך שכל מימרות הש"ס בהלכה ובאגדה שייכים דווקא במקומם על משנה ההיא שעליה נשנו, והוא מוסיף להעיד עליו כי "לא ראיתי שכל ישר כמוהו". גם הגאון הגדול בעל "עזרת כהנים" על מסכת מידות שבמשניות, מתלמידי איזביצא הנאמנים, מזכיר את שמו בסילודין, ובספרו הגדול מביא פעמים רבות מדבריו.

² הקדמה לספר הקדוש 'בית יעקב'. כתבים אלו נדפסו בשנת תר"ך על ידי נכדו הרב ר' גרשון העניך בשם "מי השלוח".

גאון בתורה

לימודו בצל רבותיו, אביו וזקנו הקדושים, עשו פרי לטובה, וגאונותו בכל חדרי תורה הייתה להפליא. כל הש"ס בבלי וירושלמי מכילתא ספרא וספרי התוספתות ומדרשים, הכול מסודר היה אצלו כמו שמונח בקופסה. וכן היה בקי בכל דברי הראשונים, ודברי גדולי האחרונים כולם לפניו נגלו. וידע לצטט מהם חידושים שלמים בעל פה.

אין לך אות מגולה על כך מספריו הקדושים, אשר נראה שכל חלקי התורה נהירין היו לפניו כבאספקלריה המאירה. במיוחד מתבטאת גאונותו וזיכרונו הנפלא בספרו 'שפוני טמוני חול' שחיבר בענייני התכלת. את הספר ההוא חיבר בנסעו עלי דרך ואין בידו ספרים³, ואף לא הגיהו בבואו לביתו בסמוך להדפסתו⁴. ועם זאת, הריהו מביא בין דפיו את כל דברי חז"ל והראשונים בדיוק נמרץ ובבהירות מפליאה כאלו היו לפניו ממש.

ואלה דברי הגאון רבי עקיבא יוסף שלעזינגער זצ"ל בעל מחבר הספר "לב העיברי" על דבר ספר 'סדרי טהרות' לרבנו הגדול "כל הרואה ספר זה ישתומם על המראה, איך נמצא בדור אחרון כזה אשר ש"ס ירושלמי ספרא וספרי ותוספתא וכל הגמרות מונחים כולם לפניו מסודר ומחובר כשולחן ערוך לכל רואה באר היטב"⁵. גם הגאון רבי יעקב שלמה היילפרין זצ"ל אבד"ק פרימישלאן⁶, כותב עליו "הוא כמעט אחד מבין כל הדורות של אלו המתחדשים בגדלותו בתורה, ואפילו בין גדולי האחרונים והפוסקים היה מן היחידים"⁷.

תורה ויראה

עיקר החסידות להשריש יראת שמים בלב האדם. הגה"ק מראדזין, עם כל גדלותו בתורה ובחסידות ויראת שמים, לא הניח יום אחד מללמוד בו ספרי מוסר. לפעמים לקח עמו ספר הקדוש 'ראשית חכמה' בעלותו על יצועו לישן. גם בשאר ספרי מוסר מקדמונים ואחרונים היה בקי בעל פה.

בסוף ימיו, בעת עסקו בעניין התכלת, דיבר מרורות כנגד אלו שהכיר בהם שאין רגיל על לשונם ספר 'אגרת היראה' לרבנו יונה. ואלו דבריו: "ומי גרם להם דעה זו הנפסדה, גבהות ליבם לילך בגדולות ונפלאות, ודבר קטן הוא להם ללמוד בספרי מוסר בכל יום.. תהילה ושבח להשי"ת ששם חלקנו מיושבי בית המדרש, ומלבד שיעורין

³ פתיל תכלת, פרט השמיני אות ב.

⁴ כפי שמוכח שם, ודוק.

⁵ קובץ תל תלפיות, בעריכת הר"י קצבורג מווייצען, שנת תר"ס.

⁶ נזכר בשו"ת דברי חיים (צאנז) חו"מ סי' יג, וכן בשו"ת שואל ומשיב לגאון מלבוב, ובשו"ת 'בית יצחק' להגאון מהר"י שמעלקיש זצ"ל.

⁷ מתוך קונטרס בכתב יד כנגד חידוש התכלת.

תמידין כסדרן בהלכה ותוספות, אנו וכנסייתנו הקדושה הוגים בספרי מוסר מחז"ל בכל יום...⁸.

לימוד הנסתר

כבר בהיותו כבן י"ג שנה בעת הנחת תפילין, לימדו זקנו הגה"ק מאיזביצא כוונות האריז"ל על מצוות תפילין, בתוספת ביאור ונופך⁹.

גם מאביו הגדול קיבל הרבה דברים בנסתרות, ובעיקר בפירוש מאמרי חז"ל על פי סוד, עד שבסוף ימי אביו הקדוש כתב מפיו פירוש ערוך על ספר הקדוש 'עץ חיים'. אך עם כל זה נמנע אביו מלגלות לו חידושיו על פי סוד בעודנו בימי חורפו, בחששו שלא יעזוב את לימוד ההלכה ויתדבק רק בנסתרות. עד שהרגיש שבנו הגה"ק מבין שגם בהלכה יש פנימיות, וגם מזה ומזה לא יניח ידו.

בסוף ימיו, כאשר לימד דעת את בני ישראל וחיבר את ספריו הגדולים שיצאו קום בכל הארץ, גילה מגדולתו בנסתרות. וחזן מן הבקיאיות הגדולה בזוהר הקדוש וכתבי האריז"ל, עוד הניף ידו בעם רוחו לבאר דברי המקובלים בביאורים עמוקים, בסוף הספרים 'פתיל תכלת' ו'עין התכלת'. אך גם כל זה עשה במידה במשקל ובמשורה, ולא נשא פנים לאלו העושים מעשים על פי סוד שלא על פי הלכה. 'ובמקום שחכמת הקבלה חולקת במפורש על ההלכה, אין אנו הולכים אלא אחר ההלכה... 'זמני שיעשה מעשה על פי הסוד לבטל ההלכה, על זה נאמר 'בסודם אל תבוא נפשי'¹⁰.

כלפי האומרים 'רזי לי, רזי לי' היינו שיש לו טעם על פי סוד שאינו יכול לגלותו, על כגון זה אמר "זה שקר מוחלט, שכל היודע בטוב טעם יכול להוציא בשפתיו ולהבינו אף לקטן שכמוני... ואם יחזיק במאמרו שיש לו סוד על פי הקבלה שאינו יכול להוציאו בשפתיו, יודע אני בו שהוא מטורף ולא מקובל"¹¹.

בשמעו פעם על אחד הלומד ספר הזוהר הקדוש, אף שלא היה ראוי לזה, וטענתו בפיו שראה בספרים הקדושים שלימוד ספר הזוהר מסוגל לנשמה. אמר לו הגה"ק מראדזין, אמת הדבר שזוהר מסוגל לנשמה, אבל מי יאמר שנשמתך מסוגלת לזוהר...¹²??

⁸ מתוך ההקדמה לספרו 'עין התכלת'.

⁹ 'עין התכלת', פרט השלישי סימן ב'. כמו שכותב בזה הלשון "ואני קיבלתי מא"ז מו"ר הרב הגאון הקדוש מאיזביצא זללה"ה ביום שנתחנכתי על ידו למצוות תפילין, וזכיתי ללימוד ממנו כוונת תפילין... " עין שם.

¹⁰ הקדמה לספר "עין התכלת".

¹¹ שם, והוא מליצה על פי דברי התנא רבי חנינא בן דוסא, ברכות לד., "אם שגורה תפילתי בפי יודע אני שהוא מקובל, ואם לאו יודע אני שהוא מטורף.. " (ע"ש).

¹² ספר "ימות עולם" – אמשינאוו.

חכם יתקרי

בהיותו חריף ועמקן ומתחקה אחר שורש כל דבר, החל ללמוד בעצמו בצנעה גם חכמות לימודיות, בשעה שהיא לא יום ולא לילה, כגון תכונה, רפואה, נטיעה והרכבה, הנדסה [=אינזשענירונג], כימיה ודומיהן. חוץ מלשונות רבים שראה צורך להשתמש בהם לצורך עיוניו. בהיותו בעל תפיסה מהירה וזיכרון ברזל, חקק הכול במוחו בזמן קצר להפליא. בחכמות אלו, השתמש לחקור אחר שורש דברי חז"ל והראשונים, ועל מה ירמזו מילותיהם בסוגיות רבות בש"ס. וכפי שהתבטא בספרו 'פתיל תכלת' אודות הסממנים הנזכרים במסכת מנחות לבדיקת התכלת מקלא אילן¹³ "בעניי זכיתי ת"ל להיות בקי בהן ובשמותיהן", וכן בסוף ספר 'פתיל תכלת' וזה לשונו "וכן בסממנים הוכרחתי לדרוש בסממנים הנודעים לי שהיו בימי מציאות התכלת הנזכרים בש"ס" [ע"כ]. וכן פעמים רבות בספריו הקדושים. גם באומנות יד הראה כוחו, והיה בקי במלאכות 'כתב, שחיטה ומילה', כראוי ויאות לתלמיד חכם לפי הגמרא¹⁴.

אף חוכמתו עמדה לו בשאר עניינים, עד שנתפרסם ברחבי הארץ בחוכמתו הגדולה אשר קיננה בליבו, ורבים החלו לדרוש הימנו ברפואה במקום הרופאים המדופלמים, ובפרט אנשים שידם לא הייתה משגת לדרוש ברופא שגובה סכומים מופרזים, והוא לימים אף החל להתפרנס מזה, ליתן ריצעפט [=מרשם] לחולים. וזאת לדעת, כי בימים ההם תרופות ביתיות שנוצרו בבתי המרקחת על ידי הרוקחים בעצמם, שהיו מייצרים התרופה כפי הוראת הרופא מכל מיני אבקות וסמי רפואה בכמויות שונות, הכול בהתאם למכה ולחולי שסבלו הימנו האנשים. בספר 'תפארת ירוחם' להג"ר ירוחם ליינער זצ"ל מלונדון-ברוקלין שהיה בן אחיו, צולמו שני מרשמים רפואיים שנתן לחולים שבאו אליו, ונכתבו בכתב יד קדשו בלשון לטינית, בהם הוראות לרוקח כיצד לרקוח התרופה, והיו בתי מרקחת ידועים שקיבלו מרשמים אלו וייצרו לפי הוראתו.

במשך כל ימי חייו השתמש בידיעותיו הנרחבות בכימיה ובמדעים לחיזוק הדת, כגון לברר האם ייאמנו חששות הרכבה שנוצרו אודות אתרוגי קורפו שביוון וכדומה, או לברר כשרות החומץ המיוצר לפסח ולמשך כל ימות השנה [בימים ההם טרם נפוצו מערכות כשרות למיניהם, וסדרי הכשרות השונים נעשו על ידי רבנים מכשירים שנעזרו במעבדות ולבורטוריות כימיות שאיש מן השורה לא ידע דבר על קיומם], ובמיוחד בכדי לברר על ידם אודות מהות החילוץ והתכלת, שעוד נשוב לכך בהמשך.

רבי יתקרי

בשנת תרכ"ד, במלאות שלש עשרה שנה לנשיאותו של אביו הקדוש בעל "בית יעקב" בעיירה איזביצא, עקר מעיר מושבו עם משפחתו לעיר ראדזין, שם הקים את

¹³ ראו מנחות מב, ב.

¹⁴ חולין ט, א.

חצרו מחדש, ומני אז נקראה החסידות "ראדזין", כשהיא מהווה המשך ישיר לשושלת בית איזביצא. בעיר זו, הוכתר בהמשך רבי גרשון העניך לרב אב"ד, ובשנת תרל"ג כבר מצינו חתימתו משם כאב"ד ראדזין. בשנים הללו, התחיל להפיץ מעיינותיו חוצה, ולהראות עוצם חוכמתו הגדולה וידו הגדולה בהיותו מאור גדול לממשלת התורה.

חוכמתו בחוץ תרונה – בחוכמת התורה

בקיץ בשנת תרכ"ח נדפס בעיתונים ("המגיד" – ליק) אשר רוב שמן זית הנמכר בשוק ומובא ממדינות חוץ כמו טורקיה ואיטליה, יש בהם זיוף ומעורב בהם שמן חזיר ר"ל. השמועה עשתה לה כנפיים, וכל גדולי הדור נשאלו על הדבר, אם לחוש לה אם לאו¹⁵. בעת ההיא התפשטה השמועה בארץ פולין אודות "זקן אחד גאון וגדול הדור ות"ח מופלא" שדעתו היא לאסור את השמן זית למאכל.

כאשר הגיעה השמועה אל הגה"ק מראדזין – והוא עודנו בימי עלומיו כבן שלוש שנה – כאב לו הדבר, באומרו שאין זה מן הנכון לאסור מה שכבר יש על זה היתר בש"ס¹⁶, וגם הרמ"א התיירו בתשובותיו¹⁷, שכתב שאין חוששים בשמן זית שמא עירבו בו שמן חזיר מטעמים ידועים, ראו שם. לראיה לדבריו הביא מדברי רבנו הבית יוסף במה שכתב בספר 'כסף משנה'¹⁸ דברים חריפים כנגד בעל פלוגתתו הגאון המבי"ט, על אשר החמיר כנגד המנהג כדעת הרמב"ם הסובר שמרוח עכו"ם פוטר מן המעשר ובגלל כן אסר תבואה הבאה מן העכו"ם בתור טבל שאינו מעושר, ע"ש. והביא שם, שחכמי העיר התקבצו וגזרו בגזירת נח"ש (=נדוי חרם ושמטא) שלא יחמירו לעשר כנגד המנהג. הרי שאין לאסור דברים שהתירו ראשונים, מחשש לכבודם של הראשונים.

דברי הרב מראדזין הועלו על שולחן מלכים לפני "אותו זקן וגדול הדור" ו"הצדיק הגדול" התנצל במכתב שאין הדבר כן אלא אדרבה דעתו היא להתיר, רק מניעתו מאכילתו הוא מפני שנמאס עליו מפני השמועה וקצה עליו נפשו מלאכול הימנו.

(="עין התכלת" בהקדמה. ואולי הכוונה בזאת לרבנו הקדוש מצאנז זצ"ל, שכן הוא נמנה על המתירים (=עיינ בשו"ת ד"ח הנ"ל) אך בביתו מנע את האכילה כדרכו בקודש שמאס בכל דבר שיש עליו שמועה של איסור אף שאינה מן הדין, שמזה היה מקום לטעות שהיה בעד האיסור, עיינ בשו"ת דברי חיים הנדפס מחדש בתשובות הנוספות סי' לג, ודוק).

¹⁵ ראו בספר "שנות דור ודור" הנדפס בימינו, מכתבים מגדולי ישראל זצ"ל, דפים רכו-רכח, במכתב הגאון רבי יצחק אלחנן שכיהן אז כאב"ד נובהרדוק, ובשו"ת דברי חיים (צאנז) ח"ב סימן נ"א, ובהגה שם אות קכ"ד.

¹⁶ מסכת עבודה זרה לו, א; ירושלמי שבת, פ"א ה"ד.

¹⁷ שם, סימן נג-נד.

¹⁸ פרק א' מהלכות תרומות, הי"א.

ספרו הגדול "סדרי טהרות"

בשנים הזמן השקיע עצמו בכל חושיו וכוחו בחיבורו המקיף "סדרי טהרות" שאותו ערך לתפארה על 'סדר טהרות' שבש"ס, ובו עשה מעשה מופלא ועצום לקבץ כל הפזורים מש"ס בבלי וירושלמי מכילתא ספרא וספרי ותוספתות בענייני טהרות, את הכול סידר בסדר נכון אף נעים על סדר המשניות של טהרות והדפיסם בפנים כדרך "גמרא".

על גוף הילקוט הוסיף שני פירושים, אחד פירוש הארוך, שבו בא בארוכה לבאר וללבן שיטות הש"ס ודברי הראשונים והאחרונים על פי פלפול ארוך ודרך ישרה עד שיצא מהם דבר ברור בכל השיטות ומבואר בעמקות ובחריפות ישרה, כדרך לימודו בקודש. מצד השני 'פירוש הקצר' שבו מובא בתמצית הביאור היוצא מפירוש הארוך הנ"ל, ועיקרו מיוסד על פירוש רש"י הקדוש שבכל אתר ואתר, במקומות המפוזרים בש"ס.

בשנת תרל"ג, בהיותו אך כבן ל"ד שנה, זכה לברך על המוגמר בהשלמת חיבורו הגאוני על מסכת הראשונה של סדר טהרות, היא מסכת כלים שבה שלושים פרקים (=משניות הארוכות שבש"ס), שהיא ארוכה הן בכמות והן באיכות, ומיד החל בהדפסתה.

הסכמות גדולי הדור

ראשית דרכו היה לדפוק על פתחי תורה של גדולי הדור בימיו, ולקבל הסכמותיהם על ספרו. ואכן זכה לקבל הסכמות נלהבות מגדולי הרבנים בימיו מקצה הארץ ועד קצהו. ראשונה כמובן מאת אביו הגה"ק רבי יעקב מאיזביצא ראדזין, שהקדיש לו מכתב נרחב ומלא עניין אודות מעלת החיבור בכלל ובנוגע לדברי התנאים והאמוראים שבש"ס בסדר טהרות בפרט. פיאר והו בהסכמות גאוני פולין, כמו רבי ישראל יהושע טרונק בעל מחבר ספר "ישועות ישראל" הרב מקוטנא, וחתנו הגאון רבי חיים אלעזר וואקס בעל מחבר שו"ת "נפש חיה" אבד"ק קאליש. גאוני רוסיה וליטא, רבי צבי הרש אורנשטיין אבד"ק בריסק במח"ס ספר שו"ת "ברכת רצ"ה", ורבי חיים בערלין אבד"ק מאסקווא בן הנצי"ב מוואלאזין, ורבי יצחק אלחנן ספעקטאר בעל מחבר ספר "עין יצחק" ו"נחל יצחק", האבד"ק קאוונא. גאון גליציה, הגאון הגדול רבי יוסף שאול הלוי נאטאנזאהן בעל מחבר "שואל ומשיב" רבה של לבוב המעטירה, ורבי שמעון סופר, רבה של קראקא, ובנו של מרן החתם סופר זצוק"ל. גאוני אונגארין, רבי חיים סופר בעהמח"ס שו"ת "מחנה חיים" אבד"ק מונקאטש, ורבי ירמיה לעוו מח"ס "דברי ירמיה" אבד"ק אוהעל. ומהגאון היושב בארץ הקודש רבי אברהם אשכנזי, הידוע כ"ראשון לציון וחכם באשי" בירושלים עיה"ק ת"ו.

מתוך ההסכמות אפשר לראות ולהתבונן, איך התפעלו גדולי הרבנים וגאוני הדור מגודל המלאכה אשר נטל על עצמו הגאון המחבר. היה שראה במלאכת הילקוט את

העבודה הגדולה והנשגבה, והכריז לאמור¹⁹ "וקורא אני עליו מה שכתב הראב"ד ז"ל פ"ו מהלכות כלאים הלכה ב' ז"ל "ושבח אני את רבנו הרמב"ם ז"ל כי מלאכה גדולה עשה באספתו דברי הגמרא והתוספתות". ואם כן היה בימי הראב"ד למלאכה גדולה, אף כי אנן יתמי דיתמי מה נכבד העבודה הזאת, ובפרט בסדר טהרות אשר גם ירושלמי לא נמצא עליו", עכ"ל בהסכמתו.

מהם שהפליאו את הסדר המופתי שבו פעל המחבר, אשר עם גודל העבודה שעליו ידע איך לסדר ולהעמיד כל דבר על מכונו ועל מקומו הנכון, ופעל בהשכל בחכמה ובדעת ומתינות מה להקדים ומה לרחק, וגם על איזה משנה יביאו²⁰. מהם שהתפעלו מגאונותו בחידושיו בשני הפירושים, אשר הפלפול והישרות המה בידו לאחדים "כי בחידושיו לא בונה עולמות למחריפין, ולא העמיד מגדלי פלפול הפורח באוויר, רק איזן וחקר ותיקן חקירות וחילוקים וסברות על דרך הלימוד הישר והצדק²¹.

תפוצת הספר ופרסומו – והרעש שנעשה מסביבו

אף אם הספר זכה לתהילה ויצא שמו בכל ארץ, ומני אז התפרסם שמו הטוב בין גדולי ארץ כמחבר ספר "מסכת כלים" או "ליקוט הטהור". אכן מאידך גיסא, כבכל דבר חידוש שבארץ, עורר הספר התנגדות עזה מצד כמה גדולים בארץ ליטא ובעיקר מצד דייני ומו"ץ דק"ק ווילנא²², אשר ניעור בקרבם החשש פן יהווה הספר פרצה חדשה כביכול, אשר ייתן אפשרות לכל אחד לחבר ספר גדול ומקיף באיזה נושא שירצה, ולהציג זאת כמסכת חדשה בש"ס, אף שלא יצא במתכונת זו מידי התנאים והאמוראים ז"ל. עיקר התעוורותם הייתה על זאת שלא נסדר בסדר של ליקוט רגיל כדוגמת הר"ש משאנץ בפירושו על סדר זרעים וטהרות, אלא נסדר בצורת 'גמרא' ממש, בהקדמת המשנה ועל זה באה תיבת 'גמרא' שהיא כאמור ליקוט מדברי התנאים והאמוראים מכל סדר הש"ס במקומות מושבותיהם, לפי נושא וסדר המשנה המדוברת.

מתוך דבריהם בולטים שני חששות בזה. האחד, שמא יגרום לכל מאן דהוא בהמשך הדורות שיוכל ללקוט מדברי חז"ל על סדרי מועד נשים או נזיקין שלא הובאו במקומם בגמרא, וכן על סדר זרעים, עד שתהיה התורה כשתי תורות ח"ו, בהוספת כל אחד

¹⁹ הגאון האדיר רשכבה"ג רבי יוסף שאול נאטנזאהן מלבוב, בדברי הסכמתו.

²⁰ הגאון רבי חיים סופר בעל "מחנה חיים" בהסכמתו.

²¹ הסכמת הגאון בעל 'מחנה חיים', שם.

²² הג"ר בצלאל הכהן מווילנא בעל שו"ת "ראשית ביכורים", והגהותיו על הש"ס בשם "מראה כהן", והג"ר יוסף ב"ר רפאל בעל "פורת יוסף".

שער הספר "סדרי מהרות" על מסכת אהלות (פיעטרקוב תרס"ג) שהיה שייך להגאון רבי מאיר שפירא זצ"ל רבה של לובלין (עם חותמת רבנות סאניק ופיעטרקוב, וחותמת הישיבה)

עליו כפי דעתו. ועוד, שבזה יהיה פתחון פה למינים לרדות וללגלג מתורה שבעל פה, כאלו אף הגמרא הקדושה אין בה קדושה יתירה משאר ספרי ליקוטים למיניהם²³.

ואף אם לא רצו בתחילה לאסר איסר על הספר 'סדרי טהרות' על מסכת כלים, אשר כבר עמל הגאון המחבר להדפיסו, וגם עלה בהסכמה מכל גאוני ארץ כאמור. אבל רצו לגדור גדר כביכול מפני ספרים חדשים שלא ישובו ויעשו כמתכונתו. ואף על המחבר בעצמו רצו לגזור, שלא ימשיך עוד בהדפסת שאר החלקים על סדר טהרות.

מתוך דבריהם מוכח אף הערצתם לגאון המחבר, וכפי שכתבו בסוף דבריהם "וגם כבוד הרב הגאון המחבר נ"י בעצמו, בלא ספק בגודל יראתו הטהורה ישמע נא את דברינו הלום ויצדיקנו ויאמר 'אמת', ובעצמו יבוא גם כן על החתום לחזק האיסור הנ"ל בזה אי"ה מהיום" (שם). לדברים אלה הצטרפו כמה רבנים, והנדוע שבהם הגאון רבי יום טוב ליפמאן היילפרין בעל שו"ת עונג יום טוב, רבה של ביאליסטאק²⁴.

ברבים היו עמדי

הרעש והמהומה גדלה בזה. אך לא איש תקיף כהגה"ק מראדזין יירתע מכאלה או ייסוג בנקל. בפרט שהגאונים המסכימים על מעשהו הראשון, רובם ככולם עמדו לימינו בהמשך מעשהו באחרון, היא מלאכתו הגדולה על מסכת אוהלות, שפורסמה רק כעבור חמש עשרה שנה מעת פטירת הגאון המחבר, בשנת תרס"ג, על ידי בנו וממלא מקומו האדמו"ר רבי מרדכי יוסף אלעזר מראדזין. כמו כן עמדו לימינו הרבה מרבנים וגדולי הדור, אשר נתנו על ידו מכתבים להצילו מיד רודפיו ומשיגיו. וכדברי הגה"ק מראדזין בעצמו "והרבה מהגדולים עזרו בידי ויצאו לקראת נשק כאשר הוא בכתובים עמדי, אכן לא רציתי להוציא דבריהם בגלוי, ועוד חזון למועד", עכ"ל²⁵.

לאמיתו של דבר היה בזה די להשקיט הרעש, שכן תנאי היתנו רבני ווילנא באיסורם, שאם הרבנים המסכימים בעצמם יכתבו שנית שדעתם "כי אין לחוש משום חילול שם שמים ח"ו ולא לחילול כבוד התורה שבעל פה הקדושה", אז הוסר האיסור מהדפסת יתר חלקי סדרי טהרות²⁶. ולכן, היות שאכן התעוררו הרבנים המסכימים לעמוד לימין הגאון המחבר כאמור, הוסר ממילא איסורם מכל וכל, והכול על מקומו בא בשלום. אך עם זאת, למען השקיט הרעש לגמרי, החליט הגה"ק המחבר לכתוב בכל דף ודף מחלקיו הבאים של החיבור למעלה בראש בדף "ספר סדרי טהרות", ובסוף בדף

²³ "הלבנון" מיום ב' בניסן תרל"ה.

²⁴ מכתבו הנדפס בספר "שנות דור ודור".

²⁵ מתוך ההקדמה לספר "עין התכלת".

²⁶ כרוז השני במ"ע 'הלבנון' מיום ז"ך איר תרל"ה.

"מלוקט מדברי התנאים והאמוראים ז"ל", וכן נעשה באמת בכרך השני על מסכת אוהלות. כך שכל החששות של רבני ליטא המתנגדים, נפלו ולא נשאר בהם מאומה.

שער הספר "סדרי טהרות" על מסכת כלים (דפוס יוזעפאף תרל"ג)

יתר חלקי 'סדרי טהרות'

בשנת תרל"ה, גמר הגה"ק מראדזין לסדר בכתב יד חלק השני מספרו הגדול 'סדרי טהרות' על מסכת אוהלות, ומיד החל בהמשך המפעל הגדול בסידור מסכת 'נגעים'²⁷.

כאמור לעיל, לא נמנע הגאון המחבר מלהכין שאר חלקי הספר סדרי טהרות לדפוס, למרות האיסור של רבני ווילנא, ובפרט לאור תמיכתם של הרבנים המסכימים ביחד עם תוספת של מסכימים חדשים שנוספו על ספרו השני. כבר בחייו היו מוכנים העתקות מכל החלקים, כדי לתנם אל בית הדפוס²⁸.

את ההסכמות להדפסת החלק השני קיבץ הגה"ק המחבר בעצמו כבר בשנת תרל"ו, הן מן הגאונים המסכימים לחלקו הראשון ששר עדיין היו אז בחיים חיותם, וכן הוסיף לקבל הסכמות חדשות מגדולי ישראל במקומות פזוריהם. גאוני אשכנז, כדוגמת רבי שמשון ב"ר רפאל הירש, אבד"ק קהילת פרנקפורט על נהר מיין, ורבי מאיר לייבוש מלבי"ם אבד"ק קעניגסבערג, בעל מחבר הפירוש הגדול "התורה והמצווה" על כל סדר התנ"ך ובעל מחבר "ארצות החיים" על שו"ע או"ח. גאוני הספרדים, רבי חיים חזקיהו מדיני אבד"ק קראסו-באזאר, בעל המחבר הספר הנודע "שדי חמד", ורבי עובדיה אברהם יוסף (=רבי עבדאללה סומך) ריש מתיבתא דעיר בגדאד במדינת בבל.

חלקים האחרים, ממסכת נגעים ועד לסוף מסכת עוקצין, לדאבוננו לא זכינו לאורם, כי אבדו בימי עברה וזעם וצרה, במלחמת העולם השנייה. לפני המלחמה ממש החל נכדו הגדול הגה"ק רבי שמואל שלמה ליינער, אדמו"ר מראדזין ממלא מקום אבותיו הקדושים, להדפיס הספר 'סדרי טהרות' על מסכת נגעים, והיו מוכנים הלוחות להדפסה, אך לא עלתה בידו, עד שבא הצר הצורר ימ"ש ושרף התורה על לומדיה וחכמיה וספרי תורה נשרפו גווילים נשרפים ואותיות פורחות באוויר, חבל על דאבדין.

כתר הלומים על ראשו יצור

ביום ל"ג בעומר תרל"ח חלה ונפל למשכב אביו הקדוש בחוליו אשר ימות בה, ובהמשך נסע לעיר דרוזגניק במדינת ליטא הסמוכה לעיר גרודנה, שהייתה ידועה במעיינות המרפא שלה. אולם החולי הלך והחמיר, עד שביום ט"ו באב ("תבר מגל") נסתלק הגה"ק בעל "בית יעקב" מאיזביצא לבית עולמו, והובא למנוחתו כבוד בעיירה 'רוטניצה' הסמוכה לשם (=בעיר 'דרוזגניק' טרם היה בית קברות יהודי, והמתים הובלו לעיר

²⁷ כן עולה מתוך תשובת הגה"ק המחבר הנדפסת בסוף "סדרי טהרות" על מסכת כלים, במהדורת נ"י תשכ"ב.

²⁸ בן אחיו הגאון רבי ירוחם ליינער זצ"ל מברוקלין נ. י. במאמרו הנדפס בשם "הגר"א ז"ל, איש הנגלה והנסתר" מזכיר במאמרו הנ"ל דברים ששמע מפי תלמידו המעתיק את כתבי רבו הגה"ק מראדזין על מסכת פרה, ה"ה הרב הגאון רבי דוד וייצמן זצ"ל מטומשוב-לובלסק, ממה שדיבר עמו בשעת עריכת ספרו האמור.

'רוטניצה' הסמוכה). בטרם הבאתו לקבורה נתוודע בנו הגה"ק מראדזין כי 'בית החיים' שבעיר יש בו חשש גזל, לפי שבני המקום השיגו גבול השכנים הנוכריים כדי להגדיל שטחי בית החיים, ועמו להרבות הכנסות העיר שבית הקברות היווה סעיף נכבד בהכנסתם, ממתי ישראל שחלו ונפטרו בעיר המרפא הקרובה. בשמעו זאת, קנה הגה"ק מראדזין בכסף מלא אחוזת קבר נוספת בסמיכות מקום, לכבוד אביו הגדול.

מסופר שבעיני המתנגדים שבעיר ומנהלי בית הקברות לא הוטב בעיניהם הדבר, גם בשל עיקר קבורת צדיק חסידי בעירם, שנודעה כעיר של 'מתנגדים', וכן בשל שאלת המפתח של האהל למי הוא יהיה שייך, ועל כן ניסו הם בכל מיני צורות למנוע את מסע ההלוויה והקבורה עד שיסודר העניין, אלא שהגה"ק מראדזין בראותו זאת, לא נרתע מלהטיל אימה על הציבור לשם שמים, ועל ידי כך מנע חילול כבוד הנפטר הגדול, שהובא לקבורה במקומו ועל קברו הוקם "אהל" כנהוג בצדיקי החסידות.

לאחר ההסתלקות נתנו החסידים עיניהם בממשיך הטבעי, הלוא הוא הגה"ק רבי גרשון חנוך העניך זצללה"ה, שימלא הוא את מקום אביו וזקנו הגדולים והקדושים. אף אחיו הצעירים קיבלו את מרותו, בהכירם את גודל גאונותו וקדושתו, ועל שם עירו זה נודע מאז בישראל בכינוי "הרבי מראדזין".

חסידיו הרבים של הרבי, כממשיכי דרך איזביצא ראדזין וכתלמידי הרבי הגדול, היו כמעט כולם תלמידי חכמים מופלגים ויראי ה'. כשאודותם כתב בשעתו הרבי מראדזין בלשונו הזהב "חברים המקשיבים לקולנו, אשר כוח בידם ללחום במלחמתה של תורה ככל גדולי זמננו המפורסמים, והרבה מגדולי ההוראה יושבם לכיסא, יוסף ה' עליהם, מלבד זה רובם ככולם זרע ברך ה' מופלגי תורה"²⁹. ומלבד שיעורין כסדרם בהלכה ותוספות, אנו וכנסייתנו הקדושה הוגים בספרי מוסר מחז"ל בכל יום"³⁰.

את הנהגת עירו המשיך הגה"ק מראדזין בתוקף רב, והמזניחים את דרכי החסידות המקורית השתדל להרחיק מעדתו. במיוחד שם דגש על דברים שהחלו להתפרץ. הרגשתו בקדושה הייתה נפלאה, עד שכמה פעמים ראו אצלו מעשה 'רוח הקודש' בעליל, כדוגמת רחיצת ידיים לאחר נתינת שלום לאדם בלתי מוכר, שאחר הוברר כאיש אשר 'סני שומענידה' וכדומה. אף נוראות ראו אצלו מענייני גירוש 'דיבוקים', ואפס מקצתם נרשמו בספר 'דור ישרים' שהוציא לאור בן אחיו הרב ר' חיים שמחה ליינער מלודמיר, שהיה בעצמו עד ראייה לכמה מן המאורעות.

²⁹ "עין התכלת" פרט השני, סעיף ב' אות ג.

³⁰ הקדמה לספר "עין התכלת".

חיבור הספר "אורחות חיים"

בקיץ של שנת תרמ"ג הושם הגה"ק מראדזין במעצר בגלל מסירות ומלשינויות שונות, מהן שהאשימוהו בעזרה לבחורים יהודיים להשתמט מעבודת הצבא של הצבא הרוסי השליט, ועוד כהנה (=ובאמת כבר הורגל ככהנה, שכן גם בהיותו אברך בעיר 'איזביצא' עיר מגורי אביו, העלילו עליו עלילת שווא, ונתפס למעצר עד צאת לאור צדקו). הדבר אירע בימי 'בין המצרים' בין י"ז בתמוז ותשעה באב, שאז נכנס הגה"ק למעצר בידי השלטונות. בימים הקשים ההם, שלא היה יכול להרביץ תורה לתלמידיו ושומעי לקחו וכל סדר יומו לקה בשיבוש, ניצל הימים שנאלץ להקדיש מהם שעות לענייני חקירותיו, בכדי לחבר ספרו הנפלא הוא הפירוש "אורחות חיים" על צוואת התנא רבי אליעזר הגדול, שנדפס בדפוס ישן מבלי שום פירוש, בספרו זה הוכיח רבנו לדעת כי כל פסקה בדברי התנא רבי אליעזר הגדול הולך בזה לשיטת רבי אליעזר שבמרחבי הש"ס, וכל זה נתחבר על ידו במשך שנים עשר יום בלבד! כלשון דבריו ז"ל שם "והוצרכתי אז לעמוד בפני בית המשפט בכל יום באיזה שעות, והייתי טרוד מלמוד שיעורין כסדרן, אז אמרתי לפרש את הספר הקדוש 'אורחות חיים' הנוכחי, והשי"ת עזרני במשך הימים ההם בזכות אבותיי הקדושים ועלה הדבר בידי בשנים עשר ימים", עכ"ל בהקדמתו.

בספר זה משתקף באופן מיוחד גודל גאונותו המדהימה של הגה"ק מראדזין, איך שכל התורה הייתה פתוחה לפניו וחקוקה על לוח ליבו. ואף בעל פה מבלי ספרים, וגם בעת צרה שהייתה מחשבתו טרודה בחקירות שונות, מכל מקום תורה שלמד באף עלתה בידו ומצא באלה הימים מקור לכל פרט ופרט מן הצוואה, מתוך הש"ס והפוסקים.

לוחם מלחמת ה'

כל ימיו אשר חי, לחם הגה"ק מלחמת הקודש מבלי פחד וללא ליאות. תמיד היה שגור על לשונו כלפי המניעות שעמדו על דרכו מאז ומעולם "אז מען קען נישט אריבער, מוז מוען אריבער"! (=אם אי אפשר לעבור, מוכרחים לעבור!) אף רוב בינתו בכל החכמות עמדה לו להבין כל דבר לאשורו. כפי שמזכיר ב'קול קורא' שציווה לפרסם בעניין תעשיית החומץ, וזה לשונו "כאשר זיכנו השי"ת להציל את ישראל ממכשולות רבים, באיזה מודעות אשר הוצאתי, במקומות שראינו שאין איש וקיימנו מאמר חז"ל השתדל להיות לאיש, וראינו בעזר השי"ת שנתקבלו הדברים". (=ע"כ)

מיסודותיו היה הביטול הגמור למסורת אבות, אשר המזניחו כמעט ואין לו חלק בתורה, ואלו הם דבריו הקדושים ז"ל החוצבים כלהבות אש:

"כל פירוש או הנהגה טובה אשר יש לישראל מהוריו או מוריו, אם הוא רק שלא כנגד התורה, בגדר תורה שבעל פה וקבלה נכנס, ונצטוונו על זה בלאו

דלא תסור, ומסוג זה קריאת צורת א' בשם אלף וצורת ב' בשם בית, וכן בכל האותיות... כל אלה ודומיהם הרבה אשר לא נוכל להציל ידיעתו מן הספר ונדע רק במסורה מאבותינו וממלמדינו, אשר נאמר כי הוא ממש מסיני איש מפי איש.. אפילו יבוא גאון וחכם וירבה כחול ראיות היפך הקבלה והמסורה, אסור לנו לשמוע אליו ומוזהרים אנו על זה בלאו דלא תסור!³¹
[=עכ"ל]

קמח של פסח

בתקופה ההיא נתחדשו בעולם ריחיים של 'עלוואַטאַרין'. כלומר: ריחיים שמעלות את הקמח הנטחן על האבנים על ידי כלים קטנים הקשורים על חבל ארוך, ועולים זה אחר זה מתוך הקמח, ומתמלאים קמח. ובגמר עלייתן למעלה, מתהפכות למטה ושופכות את הקמח לתוך כיסים מיוחדים המשמשים כנפה וכברה לנקות את הקמח מן הסובין ומן הקמח הגס שלא נטחן היטב.

המצאה זו כבר קדמה בזמן מה, ונעשתה לצורך הריחיים של קיטור שעליה דנו בשעתו גדולי הדור ההוא, כמו הגאון רבי שלמה קלוגער זצ"ל מבראדי, והגאון רבי יוסף שאול הלוי נאטאנזאהן זצ"ל מלבוב, ורבנו הקדוש בעל 'דברי חיים' מצאנז זצ"ל.³² על הריחיים ההם, היו שני חששות: א' אם הקיטור של הריחיים אינו מגיע לתוך הקמח עצמו ומחמיצו, ב' אף אם אינו מגיע לשם, אבל זה ברור שיש שם זיעה מרובה שהיא לכל הפחות נובעת מחום הריחיים עצמו ממהירות סיבובו, עד שהצינורות מלאות להם מבצק. המתירים נקטו כאופן הב' שאין בריחיים האלו חשש זיעה רק זיעת החום, ובזיעת החום מבואר בשולחן ערוך³³ סימן תס"ו סעיף ב, שאינה מחמיצה.

אך מה שנתחדש בעת ההיא היה, שהשתילו המצאה זו לתוך כל הריחיים הגדולים. ולזה נתעורר הגה"ק מראדזין זצ"ל לדון בחששות הנ"ל. הגה"ק טען, שעם היות כי זיעת החום מותרת מטעם שהיא נחשבת כ'מי פירות' שדינם שאינן מחמיצים, אכן אף שמי פירות אינם מחמיצים אולם מי פירות 'בתערובת מים' אדרבה ממהרת להחמיץ העיסה יותר מקמח עם מים גרידא³⁴, והרי קמח זה שנטחן שם סופו להיות מעורב עם מים בשעת לישתו, ומאן מפיס שיעוריה לחימוץ כדי לדעת להיזהר מזה.

³¹ מתוך ההקדמה לספרו "עין התכלת".

³² ליקוט נפלא של דבריהם, ושל דברי שאר גדולי הדורות ומחברי ספרים בעניין עם ביאורים, נמצא בתוך הקונטרס הנקרא "ריחיים של מים" הנלווה לספר "דרכי דוד" והוא תולדות הרה"ק רבי דוד הלברשטאם מקשאנב בן בעל הד"ח מצאנז, נדפס וחובר מאת הרב ר' אורי בלום שליט"א, אך מאיזה סיבה לא ידע על מציאות שתי המודעות של הגה"ק מראדזין בעניין, שנדפסו בסוף הספר "זיכרון לראשונים" מאת בן אחיו הגר"י ליינער זצ"ל.

³³ אורח חיים סימן תס"ו, סעיף ב.

³⁴ שם.

עוד חשש על הכיסים המשמשים לנפה וכברה כמבואר, שהם אי אפשר להחליפם לצורך פסח והם ישנים, וממילא כשמשמשים לקמח של פסח בנפה של קמח חמץ, הרי דעת הרמ"א³⁵ שאין מועיל ניקוי וניקור בנפה של חמץ כדי להשתמש בה לפסח.

בהיות הגה"ק מראדזין חריף ובקי בכל החכמות, ומלומד באופן עשיית מכונות, סידר מדעתו הרחבה המצאה חדשה, ועזר לבניין ריחיים חדשה בעירו ראדזין, אשר לא יהיו קיימים בה כל החששות האלו, ופרסם עליה בעיתונות למען צורכי בני ישראל בפסח שהיא עומדת במיוחד תחת השגחתו הצמודה. ביום כ"ז שבט בשנת תרמ"ג נתן תעודת הכשר לפסח על קמח הנטחן בריחיים החדשות ההם, ובתוך דבריו בא בקצירת האומר להזהיר את בני ישראל מחשש חימוץ הקיים בריחיים הרגילות של "עלוואטארין"³⁶.

בשנת תרמ"ח חזר ושנה הדברים באריכות ב'קול קורא' מיוחד מיום כ"ז בחשוון. ועוד הוסיף שם לבקש מכל מכשירי הקמח לכתוב בפירוש אם משתמשים בעלוואטארין, כדי שידעו בני ישראל הכשרים המדקדקים במצוות את אשר לפניהם³⁷.

את מלחמתו בזה הזכיר רבנו גם בשאר כתביו. עיין בספרו 'עין התכלת' בפרט השני סוף סעיף א', ובקול קורא שהוציא לאור בעניין תעשיית חומץ בפסח, אשר יובא להלן.

אתרוגי קורפו וארץ ישראל

בשנת תרל"ד נתחדש ערעור על אתרוגי עיר קורפו במדינת יוון (היא הייתה מדינת איים), המערערים הוסיפו לומר, שמחמת החששות האלו לא ייקחו בני ישראל רק אתרוגי ארץ ישראל. בראש המערערים עמד הגאון בעל 'נפש חיה' מקאליש זצ"ל, אשר הוסיף לקבץ חתימות מרבים גדולים המסכימים עמו בדבר זה³⁸.

בעת ההיא פנה גם להגה"ק מראדזין זצ"ל, אך הוא השיבו ריקם באמרו שאין כלל מקום לחשש זה, מאחר שבעת ששמע על ערעור זה שם לדרך פעמיו לעיר 'קורפו' והתברר לו שם שאין שם אתרוגים מורכבים כלל, ונהפוך הדבר שאתרוגי ארץ ישראל |לפי שאז היו הפרדסים ההם צעירים לימים בכרם בית ישראל| כולם בחשש מורכבים הם.

³⁵ שם, סימן תנא סעיף יח.

³⁶ כתב הכשר זה נדפס בסוף הספר "זיכרון לראשונים" הנ"ל.

³⁷ 'מודעה' זו נעתקה בסוף הספר 'ההקדמה והפתיחה' שהוציא הגר"י ליינער זצ"ל.

³⁸ על כל זאת ראו בספרו שו"ת 'נפש חיה' סימנים א-ד באורך.

בשנת תרמ"ז נתגבר קלא דלא פסיק שאתרוגי קורפו המה מורכבים. לכן ביום כ"ג אלול ציווה רבנו על גיסו הגאון רבי נחום פייגנבוים זצ"ל³⁹, לכתוב בשמו 'קול קורא' ומכתב גלוי, שבו יגלה דעתו כי אין בדברים האלו ממש, ושהוא בעצמו ביקר בעיר קורפו לברר הדברים וראה שאין חשש בזה, ושהודיע דבר זה מכבר לרב הגאון המערער. גם מזכיר העובדה שהשתמשו באתרוגים אלו כל גדולי עולם כמו הרבי מלובלין והמגיד מקוז'ניץ, והיהודי מפשיסחה, ותלמידו הרבי ר' בונם מפשיסחה⁴⁰ וכן כל בני ישראל דיירי אונגאריין עסטרייך וגאליציה פאדאליא וואהליין⁴¹.

בראש שנת תרמ"ח הוסיף הגה"ק מראדזין לכתוב בעצמו מכתב שני⁴² (נעתק שם, דף ש"ו-ש"ח) ובו מפרט הדברים, איך שביקר בעיר קורפו, ובקל יוכל להכיר "מי שהוא בקי במלאכת הנטיעה" שלא נמצא שם אילן המורכב. גם מספר שם על צדקת היהודים אשר בקורפו, שהם יראים ושלימים, ונאמנים להעיד ולהשגיח על הפרדסים. ואין שמה מחלל שבת ח"ו. גם בהיותו שם ב"תשעת הימים" שבתחילת חודש מנחם אב, ראה שסכין של שחיטה היה צנוע כדין⁴³.

עוד כתב, שלא תרוגי 'קורפו' יש מסורה חזקה, מכיוון שכבר התיישבו שם בני ישראל מימי בית ראשון, וגם השתמשו בהם בכל הדורות, והגאון רבי דוד פארדו זצ"ל בתשובותיו⁴⁴ מעיד על חזקת כשרותם.

גם הוסיף להזהיר שלא ישתמשו עם האתרוגים הבאים מארץ ישראל, שכן העידו לפניו מגדולי ארץ הקודש שהיו מעולם בחזקת מורכבים⁴⁵.

חידוש התכלת

בריש אותה שנה – שנת תרמ"ז – הדפיס הגה"ק מראדזין את ספרו 'שפוני טמוני חול'⁴⁶, אשר מטרתו לברר שאפשר למצוא את החילזון גם בזמן הזה ולחדש את מצוות התכלת בציצית. על פרשה זו לא נאריך בה בעת, ויתבאר להלן יותר בארוכה. ולא נבוא בזה רק במה שנוגע לסדר הזמנים ולחיי הגה"ק מראדזין.

³⁹ הרב הגאון רבי נחום ב"ר אפרים זימל פייגנבוים מלאמאז, נשא את אחות אשתו של רבנו וכיהן במשך השנים כאבד"ק קרסניבורד שלייד איזביצא. נפטר בחנוכה תרע"ה.

⁴⁰ עיין בשו"ת מהרא"ך להגאון רבי אלעזר הכהן אבד"ק סאכטשוב, שמזכיר שגם חותנו הגאון מליסא בעל "חוות דעת" זצ"ל השתמש באתרוגים אלה.

⁴¹ ה'מודעה' הזו נעתקה בסוף הספר 'סוד ישרים' על התורה, דף שנה-שנז.

⁴² נעתק שם דף שנו-שנח.

⁴³ כנפסק בשולחן ערוך אורח חיים סימן תקנ"א סעיף ט, ברמ"א.

⁴⁴ שו"ת 'מכתם לדוד' אורח חיים סימן יח.

⁴⁵ עיין עוד מה שכתב רבנו הגה"ק מסאטמר בשו"ת 'דברי יואל' או"ח סימן קצז באריכות מעניין אתרוגי ארץ ישראל בזמנו ע"ש.

⁴⁶ ווארשא תרמ"ז.

שער הספר "פתיל תכלת" דפוס הראשון שנדפס על ידי כ"ק מרן זללה"ה

(ווארשא תרמ"ח)

גוף הקונטרס "שפוני טמוני חול" כתב רבנו בנוסעו על הדרכים⁴⁷ ולפני ההדפסה הוסיף בדה הקטע האחרון אותו כתב ביום ג' וירא תרמ"ז בראדזין. כבר מראש דבריו אתה למד שעסק בזה העניין כמה שנים מלפני כן לעיין באם יש אפשרות למציאות החילזון, באומרו בזה הלשון "כאשר זה שנים רבות שמתי אל ליבי עניין מצוות תכלת...". ולא רק זאת, אלא שמן השמים הזמינו לידו ההזדמנות לזה כמה פעמים כמו שכתב⁴⁸ "ולהיות שראיתי שנתגלגל לידי בהיסח הדעת על ידי כמה סיבות שונות להתעורר בזה העניין..." (=ע"ב)

אחר כל זאת בא לברר מציאות החילזון אם אפשר לחפשו בזמננו, ומה המה סימניו לחפשו בהם. בסופו של עניין בא ומודיע שכבר דיבר עם כמה מגדולי ישראל שהסכימו שהן הן סימני החילזון, וגם שכבר התחיל במצווה לחפש דג כזה וכלשונו "ושלחתי לגלילות הים התיכון והובא לי הבריה... וגם דמו השחור כדיו הוא כעת תחת ידי". אך כאשר ניסה להכין בזה צבע תכלת, לא היה ביכולתו לעשות כן כלשונו "וגם אין בכוח כל האומנים במלאכת ההפרדה 'כימיקער' [=כימאים] להפרידו". ולכן מודיע 'אם יעזרני ה' לבוא לגלילות הים התיכון ואשיגהו חי אי"ה, אנסה ואשתדל בעזה"י להוציא ממנו את צבע התכלת" [=ע"ב]

בחורף בשנת תרמ"ח נסע הרבי מראדזין לעיר 'נאפולי'⁴⁹ שבמדינת איטליה. בעת ההיא נבנה שם בית 'אקווריום' גדול (=אשר עדיין הוא עומד על מכונתו⁵⁰) אשר אספו לתוכו כל מיני הדגים הנמצאים בים בסביבות עיר זו. והיות שעיר זו שוכנת בגלילות הים התיכון – מקום מציאות החילזון – לזאת נסע הגה"ק מראדזין לשם לראות בעצמו את החילזון בחיים חיותו.

היות שהמושג 'אקווריום' היה זר אז והייתה המצאה חדשה בלתי נודעת בארצות פולין וכדומה, לזאת מתאר אותו הגה"ק מראדזין זצ"ל בפרוטרוט בראש הקדמת ספרו "פתיל תכלת" בלשונו המליצית. כפי שכותב שעיקר ההמצאה באקווריום זה שדגים מסתובבים בה באופן חופשי במים הטבעיים שלהם כמו שהם רגילים כן בים עצמו, ולצורך זה משכו צינורות מן הים אל תוך הבניין לחדרי הזכוכית שבהם נמצאים הדגים. וזה לשון ההקדמה שם: "והוא בניין גדול של אבנים במעמקי ארץ על שפת הים התיכון, והוא שדרות בניינים וחדרים בנויים מזכוכית לבנה [=שקופה] וזמי הים יחלפו חליפות" ובהם כל חית הים הולכים חופשים ויתראו על ידי כותלי הזכוכית, ושם יתראה כל חיה בכל תהלוכותיה וסדר מאכלה וכל פרטי מעשיה" – עב"ל.

⁴⁷ כנזכר במאמר 'פתיל תכלת' ריש הפרט השמיני.

⁴⁸ אחר ביטול הטענה הרביעית.

⁴⁹ Naples, Italy.

⁵⁰ הנקרא בלשונם: Stazione zoologie des Anton Dohrn

אולם נסיעתו זו לא הייתה בעונה הראויה, כי זמן צידת הדג הוא בחודשי הקיץ, ותיכף נמכר כל דמו לצובעים, והוצרך אפוא להמתין עוד כמה חודשים להזדמנות. בינתיים חזר הרבי לעירו ולמדינתו, ואז חיבר והוציא לאור ספרו השני בנושא "פתיל תכלת"⁵¹, שבו מברר בארוכה מה שכתב בקצרה בקונטרס "שפוני טמוני חול". חתימת ספר זה הייתה בערב חג השבועות תרמ"ח, כמו שכותב הגה"ק בעצמו בסוף המאמר הנ"ל⁵².

אחרי חג השבועות שם לדרך פעמיו בשנית למדינת איטליה, כדי להשיג את החילזון בעונת צידתו ולצוד אותו כשהוא מלא בדמו הראוי לצביעה, לזה הוצרך לנסוע לאורך מדינת איטליה, עד שמצא אותו כרצונו באי קטן (=לגונה) שבקצה המדינה (ליד וויניציה). תיכף התחיל בניסויים שונים לצבוע התכלת, אבל לא עלתה בידו. אכן אז נפתח הפתח לזה, באופן שלא היה לו ספק שחפץ ה' בידו יצליח. ביום י' תמוז תרמ"ח, בהיותו בעיר וויניציה העלה על הכתב את מציאתו הגדולה⁵³, וגם פרטים שונים הנוגעים לציצית עם תכלת ודרכי הקשירה שלהם, והשלים בזאת כתיבת הספר.

קרוב לששה חדשים מאז, עמל הגה"ק בזה להמציא צביעתו באופן הראוי, עד שביום א' דחנוכה בשנת תרמ"ט הצליח ועלה בידו לצבוע את היורה הראשונה כתיקונו ולהכין פתילי תכלת. אכן מחמת שלא ידע הרבי מקודם שיעור הדם הנצרך לצביעה, לפיכך לא היה לו מספיק בדם החילזון שצבע בכדי לצבוע בו לכל שואליו ולכל אנשי שלומו. הלכך נסע בפעם השלישית לאיטליה, בקיץ של אותה שנה, לאסוף ולקנות כמות גדולה של חלזונות שיספיקו לצביעתו די הצורך.

בראשית שנת תר"ן, החל הגה"ק לצבוע התכלת מן הדם שהובא מאיטליה. מאז התחילה התכלת לשמחת לבבו להתפשט בישראל, ובאותה שנה כתב וערך את ספרו השלישי והאחרון והגדול בנידון התכלת, הוא המאמר "עין התכלת". את גוף הספר השלים לדבריו בחודש אדר תר"נ⁵⁴. על הספר הזה הוסיף אחר כך בסופו תשובות למשיגים השונים, וגם בירור מיוחד להורות שאין דבריו בעניין סותרים כלל לדברי האריז"ל המובאים בספרו שלפיו התכלת נגנו בזמן הגלות. לבסוף הקדים אל הספר הקדמה ארוכה ורחבה, הכוללת את דבריו ודיוניו ומכתביו שהיו לו עם גדולי ישראל בתקופתו בנידון התכלת, זאת מלבד תשובותיו לשואלים שלא כעניין ושלא כהלכה.

ביום י"ג בניסן תר"ן, שלח העתקה מכתב היד של ספר זה לגאונים רבי יצחק אלחנן מקאוונא, ולגאון בעל ישועות מלכו מקוטנא, כדי ששימו עין עליו. במכתב ששלח

⁵¹ דפוס חיים קעלטער, ווארשא תרמ"ח.

⁵² כמו שכותב בעצמו בסוף המאמר 'פתיל תכלת' בזה הלשון: "השלמתי זה המאמר פה ראדזין ערב חג השבועות תרמ"ח" (=ע"כ).

⁵³ וכלשונו ז"ל "הנה הפעם אודה את ה' השם נפשנו בחיים, כי אחר אשר זיכנו לברר ההלכה הברורה בעזרתו, התחלתי לעסוק במעשה להוציא לאור מלאכת שמים, ובאתי דרך הים, והנני כהיום יום שנכפל בו כי טוב לסדר.. פה עיר וויניציה, ואחר ידיעה רבה מצאתי את החילזון באי קטן שבקצה הים המערבי בשיעור הראוי לאסוף את דמו שיהיה ראוי לצביעה.."

⁵⁴ כנזכר במכתבו הנדפס בסוף ספרי התכלת הנדפסים מחדש.

עם הספר הריהו מזכיר שבעת ההיא כבר לבשו י"ב אלף אנשים (!) תכלת. ביום כ"ז בניסן, לאחר חג הפסח, כתב הגאון מקוטנה בעל 'ישועות מלכו' תשובה לאחד מן השואלים בעירו בנידון התכלת, כשהוא מביע את דעתו כנגדה. כשהגיע העתק מן התשובה לידי הגה"ק מראדזין, בערך בסביבות חג השבועות, כתב וסידר תשובה ארוכה על כל פרט ופרט מהשגותיו של בעל ישועות מלכו, ושלח את התשובה הזו אל הגאון הנ"ל בתאריך מוצאי שבת פרשת שלח, אור ליום כ"ו בסיוון. בתשובה זו הוא מבשר שבעת ההיא כבר נוספו עוד ג' אלפים לובשי תכלת בציציותיהם, כך שמנינם כבר הגיע לט"ו אלפים מישראל. בקיץ שנת תר"ן, נסע פעם רביעית (ואחרונה) לאיטליה⁵⁵, כדי להוסיף עוד קניית דם חילזון בעתו כפי הצורך.

את הספר "עין התכלת" לא זכה הגאון המחבר לראות יוצא מבית הדפוס, והוא נדפס בשנת תרנ"ב כשנה לאחר פטירתו, על ידי בנו וממלא מקומו הגה"צ רבי מרדכי יוסף אלעזר זצ"ל מראדזין⁵⁶.

מכירת קרקע ארץ ישראל לעכו"ם בשנת השמיטה

בתוך אותם ימים הטרודים שבהם עסק כאמור ראשו ורובו בעניין התכלת, לא עזב את דרכו בקודש ללחום מלחמת ה' בכל השערים. בשנת תרמ"ט הייתה שנת השמיטה, ולקראת אותה השנה נתחדש 'היתר המכירה' בשמיטה למכור את הקרקעות שבארץ ישראל לנוכרים, כדי להתיר בזה כביכול עבודת הקרקע לכל השנה. בין המתירים נמנו גם הגאונים רבי יצחק אלחנן מקאוונא, ורבי יהושע מקוטנא בעל 'ישועות מלכו'. ואם כי הגה"ק מראדזין המתין אז להסכמתם של הגאונים הנ"ל בעניין התכלת, מכל מקום לא נרתע מללחום עמם באותו הזמן מלחמת הלכה בנושא השביעית, כאמור.

כצעד ראשון, רצה לברר האם אומנם התירו הגאונים הנ"ל את הדבר כפי שפורסם בשמם, כי לא התיישב הדבר על ליבו, אי לכן, ביקש מאיש נאמן אחד בארץ הקודש שיעתיק לו את כל תוכן מכתביהם. מן המכתבים הללו התבונן וראה, כי הגאונים הנ"ל לא התירו אלא עבודה על ידי נוכרי ובשדה הנמכרת לנוכרי, בעוד שלא כן עשו שאר הרבנים שהתירו אף לישראל לעבוד בשדות הנמכרים. אכן דעת הגה"ק מראדזין הייתה, שאף על ידי נוכרי אין היתר לדבר זה כלל. תיכף התחיל בביאורן של דברים עם שיטות ראשונים ואחרונים בנידון, וכתב תשובה ארוכה לברר שיטתו בזה וקרא לה בשם "קונטרס דבר השמיטה". את התשובה הנ"ל שלח אל הגאונים הנ"ל, יחד עם

⁵⁵ כפי שמוכח ב'עין התכלת' פרט השני, סימן ג.

⁵⁶ בעל ה"תפארת יוסף" זצ"ל.

כתב היד של הספר "עין התכלת" כאמור. כפי הנראה זכה על ידי כך להניא קצת את דעת הגאון בעל ישועות מלכו מהיתרו בנידון⁵⁷.

כשרות החומץ לפסח ולכל ימות השנה

כמו כן הבחין באותם הימים במכשול גדול בכשרות. והוא, כי מקרוב נתחדש תחבולה חדשה לייצור חומץ שהוצרכו לערב בה גם יין שרף (=ספירט), אשר הוא חמץ כמובן. ובראות הגה"ק מראדזין חומץ עם הכשר לחג הפסח, חשש שמא מגיע הוא מהחומץ הנ"ל. ובהריחו אותו, אכן נדמה לו כי מריח הינו ריח מאותו חומץ בעייתי. אך לא סמך על חושיו בזה, אלא נתן ממנו ל'לאבערטאריע'⁵⁸ (=מעבדה כימית) כדי שיברר מהותו. כאשר הגיעה תשובתם מיום כ"ז שבט תר"ן, שאכן החומץ האמור נעשה בתחבולה שיש בו תערובת חמץ, לא השתהה כלל, אלא תיכף באותו היום כתב והדפיס 'מודעה' ו'קול קורא' להסיר מכשול שלא ישתמשו ח"ו בחומץ זה עבור חג הפסח⁵⁹.

בעל בית החרושת המייצר חומץ זה וכן הרב המכשיר שלו, לא הרפו, הם הודיעו ופרסמו כי גם הם נתנו לבחון ב'לאבערטאריע' הכימית את החומץ שלהם, והתברר שאין בו מתערובת חומץ העשוי מחמץ. אולם הגה"ק מראדזין לא זו ממקומו וכתב לעומתם מכתב שני ביום כ"ז באדר⁶⁰ להודיע שלא יאמינו להם, כי לא נודע איזה חומץ נתנו הם לבחון במעבדה, שיש בזה כמה וכמה סוגים, והאם על הנוגעים בדבר אפשר לסמוך לאחר שכבר איתרע חזקתם?? וגם הרי בכל ימות השנה בוודאי משתמשים בחומץ ההוא, ואם כן לא מהני הכשר לכליהם, כדין קנקני יין שרף⁶¹.

בחקרו בעניין זה נתוודע לו שיש על החומץ חשש איסור גם על שאר ימות השנה, היות שמעורב בו תמצית משמרי יין נסך, דבר שלא נודע ממנו עד אז. גם נתברר אצלו שיש חשש על יינות הבאים ממדינות אחרות, שמניחים בתוכם כימיקל מסוים בכדי לייפות טעמם וריחם, והחומרים הנ"ל נעשים גם כן באופן האסור⁶². מתוך דבריו שם, מתבלטת ידיעתו העמוקה בחוכמת הכימיה לענפיה.

הגם שכבר הזכרנו שכתב מודעה השנייה ביום כ"ז אדר תר"ן, אך מאיזו סיבה לא הדפיסה בעיתו עד לשנה הבאה. יתכן שהגורם לזה היה הצנזורה של מדינת רוסיה (ששלטה אז במדינת פולין), כי במכתב הנ"ל נמצא כתוב וחתום אישור מהצנזורה מיום י"ב מרץ 1890, שלפי הלוח הרוסי הוא ביום ג' בניסן תר"ן, ושמא לא הספיקה העת להדפיסה ולהפיצה ברבים עוד לפני חג הפסח. לכן נדחה הדבר עדי יבוררו פרטים

⁵⁷ עיין מכל זה בהקדמת ספר 'עין התכלת', וכן שם בפרט השני בסוף סימן א.

⁵⁸ Chemical laboratory

⁵⁹ העתק הכרוז האמור נמצא בסוף ספר 'סוד ישרים על התורה', עמ' שוב ואילך.

⁶⁰ כן הוא בצילום מכתב יד קדשו הנמצא תחת ידי.

⁶¹ עיין בשולחן ערוך אורח חיים סימן תנא, במגן אברהם ס"ק לט.

⁶² באמת כבר נזכר פרט זה בשו"ת 'דברי חיים' (צאנז) אורח חיים סימן כב. ועיין ב'ק"ן סופר' מכתב קט"ו.

נוספים בעניין. את כאבו על המכשול הגדול הלזה יביע גם במכתבו אל הגאון בעל 'ישועות מלכו' מקוטנה זצ"ל, בחודש סיוון שנת תר"ץ⁶³. ביום ט"ו מרחשוון תרנ"א⁶⁴ הניף הגה"ק מראדזין את ידו שנית בעניין זה, והוסיף במודעה הנמצאת תחת ידו מכבר כמה הוספות (ביניהם גם היתר על פרט אחר במלאכת החומץ הנ"ל), והדפיסו בכדי לזכות בו את הרבים⁶⁵.

שאר חיבוריו הגדולים

בשנת תר"ץ הדפיס את הספר הקדוש 'בית יעקב' על חומש בראשית, מאת אביו הגאון הקדוש רבי יעקב מאיזביצא זי"ע. ספר עמוק ורחב ידיים בקבלה ובחסידות, ולו הקדים הקדמה ארוכה ופתיחה נרחבת, שבהן יבוארו עיקרי הקבלה ויסודות החסידות, וסדר שלשלת הקבלה מדור לדור בביאור ארוך ורחב שיסודו בש"ס ומדרשים וספרי הקדמונים, וכן השתלשלות תורת הנסתר לדורותיה מני זמן בריאת העולם עד לעצם ימינו אלה, הכול מוסבר באר היטב מיסוד אבותיו ורבותיו הקדושים זי"ע. וביארם כיד ה' הטובה עליו, וכל זאת החנה בתור 'הקדמה' ו'פתיחה' לספר אביו הקדוש.

בשנת תרנ"א, באחרית ימיו ממש, הדפיס בעיר ווארשא את ספרו האחרון הנקרא "אורחות חיים" על צוואת התנא רבי אליעזר הגדול, ואליו צירף פירוש על תשובת הגאונים המכונה עשרה מילין דחסידותא דהוה נהוג בהון רב⁶⁶. אודות הדפסת ספר זה התבטא הגה"ק באוזני בני ביתו "ב"ה הוצאתי לאור את הצוואה" וכולם נחרדו לשמע הדברים. ואכן הספר הזה נתקבל אצל החסידים בתור 'צוואה' מחיים של רבם הגאון הקדוש זי"ע, ונהגו להגות בספר "אורחות חיים" הזה בקביעות ובפרט בימי חודש אלול חודש הרחמים והסליחות, ועל שם כך מכונה אצל החסידים בפולין "בעל אורחות חיים", וכך נשאר שמו אצלם ואצל חסידי פולין לדורות.

גם הוסיף בעת ההיא לברר שורש היתר העירובין בעיירות הגדולות בפולין ורוסיה.

שורש הדברים, לפי שבערך בשנת תרמ"ה, גזרה מלכות רוסיה לבטל כל 'צורות הפתח' המשמשות לעירובין במדינות ממשלתה. ומאחר שהיו רבים באים בשביל זה לידי מכשול, אם מפני שלא ידעו בטיב איסור הוצאה, או מפני שהורגלו במשך כל השנים לעירוב וללא למדו מעולם עניין איסור הוצאה, נמצא שמכוח ביטול עירובין זה נפק חורבה רבה. לזאת התחכמו אז הרבנים להעמיד דלתות בכל הרחובות באופן שלא יהיו ניכרים לנוכרים, כדין דלתות הראויות להינעל המועילות להתיר הטלטול אף כשאינן ננעלות⁶⁷. אך לעומתם של רבנים אלו עוררו רבים, שאולי אין היתר זה

⁶³ 'עין התכלת' בפרט השני, סעיף א אות ג.

⁶⁴ היה זה כששה שבועות בטרם עלותו בסערה השמי"ה, שבזמן היותו בעיר וורשה לרגל הדפסת ספרו האחרון "אורחות חיים".

⁶⁵ הנוסח האחרון והסופי נדפס בספר 'סוד ישרים על התורה', דפים שנג-שנה.

⁶⁶ תשובה זו נזכרת בספר 'תשובות הגאונים - שערי תשובה' סימן קעח, ע"ש.

⁶⁷ עיין שולחן ערוך אורח חיים סימן שס"ד, סעיף ב.

מועיל מכיוון שאין הדלתות ראויות לנעול כלל, כי המלכות לא תיתן ולא תניח לנעול אותן לעולם, ואדרבה הוצרכו להסתיר מציאות דלתות אלה מעיני המלוכה⁶⁸. הגה"ק מראדזין חשף את זרוע קדשו, והאריך לבאר מעלת הדלתות על פני צורות הפתח הרגילים, ושאין מקום לפקפק בזה כלל.

תשובה זו נדפסה לאחר פטירתו במאמר **"דלתות שער העיר"** על ידי בנו וממלא מקומו בקודש האדמו"ר רבי **מרדכי יוסף אלעזר זצ"ל**, בסוף ספר **"עין התכלת"** שיצא לאור בשנת תרנ"ב. בהקדמת המו"ל נכתב שאם אמנם אין זו אלא תשובה אחת מתוך ספר תשובותיו של אביו ממה שהשיב לשואליו בכל ד' חלקי שולחן ערוך, אבל חזקו עליו דברי אביו הגה"ק זצ"ל שציווה אותו לפני פטירתו להדפיס תשובה זו כנספח לספר **'עין התכלת'**, שבשניהם יש בהם משום זיכוי הרבים במצוות שבת ובמצוות ציצית.

אחר פטירת הרבי התעורר בנו וממלא מקומו להדפיס גם מאמרי אביו הגה"ק, בחסידות ובקבלה. מהם נדפס בשנת תר"ס הספר **'תפארת החנוכי'** ובו ביאורים על סדר **זוהר הקדוש**. כן יצאו לאור ספרי **'סוד ישרים'** על המועדים בחמשה כרכים, ובהם חידושי תורה בעמקות החסידות על סדר מועדי קודש ימים הנוראים, סוכות, הושענא רבא ושמיני עצרת, ארבע פרשיות ופורים, וכן על חג הפסח (על חג השבועות נשאר בכתובים). בשנת תשל"א יצא לאור על ידי נכד אחי המחבר הרב **מרדכי יוסף ליינער** בניו יורק ספר **סוד ישרים על התורה העתק מכת"ק**. ובשנת תשמ"ג יצא לאור סוד **ישרים תנינא**, שנדפס מתוך כתבי החסידים ששרדו על פרשיות התורה ועל המועדים.

חיבורים שלא נדפסו

חוץ מכל חיבורים אלו שיצאו לאור ונדפסו, ידוע על כמה חיבורים גדולי הכמות והאיכות שהיו בכתובים בעת פטירת הגה"ק מראדזין זצ"ל, ואשר נאבדו כולם בשנות הרת עולם במלחמה הנוראה בשנים ת"ש–תש"ה. אין מהצורך להזכיר כאן את החיבור **'סדרי טהרות'** על יתר מסכתות טהרות, שכלל לפי המסופר **אלפי עמודים בכתב יד**, בדומה למסכתות שנדפסו. גם היה בידם חידושים על כל הש"ס, ונזכרו כמה פעמים על ידו בספריו הנדפסים⁶⁹. לאחרונה נקבצו חידושי של הגה"ק על הש"ס מתוך ספריו הנדפסים ויצאו לאור בשם ספר **"חידושי החנוכי"** בשני כרכים.

כן מזכיר בספריו פירוש גדול שחיבר על כל **תלמוד ירושלמי**, ומעתיק כמה פעמים מחידושי שם. גם הובא לעיל בשם בנו הגאון שיש בידו **שו"ת על ארבעה חלקי השו"ע** (והתשובה כנגד 'היתר מכירה' בשמיטה נזכרת בהקדמת ספר **'עין התכלת'** כנ"ל), גם

⁶⁸ עיין בשו"ת **'תוד לאברהם'** (תאומים) תניינא סימן לה, שו"ת **אבני נזר** סימן רס"ו, שו"ת **מהרש"ם** ח"ג סי' צ"ז, ועוד.

⁶⁹ ראו לדוגמה במאמר **'פתיל תכלת'** פרט השמיני בסימן ט, מעתיק שיטה ארוכה מחידושי על מסכת חגיגה.

חידושו על הרמב"ם מזכיר כמה פעמים בספריו הקדושים. גם היו בידו קונטרסים על כללי הש"ס⁷⁰, וכללי הלכה⁷¹, וכללי ברירה⁷², ביאור על חמישים חילוקים שבין בני בבל לבני ארץ ישראל שנדפסו בסוף ספר 'ים של שלמה' על מסכת בבא קמא⁷³ וביאור שלש מאות ההלכות במגדל הפורח באוויר הנזכר בסנהדרין קו, ב⁷⁴.

כמו כן נזכרים במקומות שונים חיבור בשם 'מקורי המשנה' לבאר כל דבר שבמשניות ומקורם בפסוקי התורה, 'תשובת המינים' לבאר שבכל מקום שכפרו המינים שתשובתם בצדם ומבוארת בתורה, חידושים וביאורים על אגדות חז"ל, 'מסורת הזוהר' שמעשהו לציין כל דברי הזוהר באיזה מקומן נזכרו בשאר דברי חז"ל, על דרך חיבור 'מסורת הש"ס' שבגמרא. הגהות על סדר זוהר הקדוש, ביאור על חמישים שערי בינה הנזכרים בראב"ד בהקדמת פירושו על ספר יצירה.

אחרית ימיו ופטירתו לחיי העולם הבא

בחג הפסח שנת תר"ץ, אחרי עריכת 'ליל הסדר' בביתו דיבר בקדשו באוזני מקורביו ואנשי משפחתו שאבותיו ורבותיו לא האריכו ימים על ממלכתם יותר מי"ג שנה, אם לא שהעתיקו דירתם למקום אחר, כי אז הועיל להם על י"ג שנה נוספות, וכמו שאירע אצל אביו הקדוש מאיזביצא, שאחר י"ג שנה עקר ממקומו לעיר ראדזין ושם חי עוד י"ג שנה עד שנפטר לבית עולמו. בעת ההיא טרם הבחינו אנשי בריתו שבקרוב ימלאו גם לו י"ג שנה לנשיאותו. כל הימים ניסה לעקור מעיר ראדזין, אך לא עלתה בידו⁷⁵.

בחזרתו מעיר ווארשא בחודש מרחשוון תרנ"א, לאחר שהדפיס את ספרו האחרון "אורחות חיים" על צוואת רבי אליעזר הגדול, פגע באחיו הרה"צ רבי אברהם יהושע העשיל זללה"ה, ואמר לו אז בזה הלשון "ב"ה, הוצאתי את הצוואה..". אחיו בשמעו דברים אלו היוצאים מפיו, אחזו חיל ורעדה. ואכן בימים אלו, כששה שבועות לפני פטירתו, חלה את חוליו אשר ימות בה וסבל ייסורים רבים, וגם עבר ניתוח אשר לא הצליח. וביום א' לסדר ויגש אור ליום ד' טבת תרנ"א יצאה נשמתו בקדושה ובטהרה, בהיותו בסך הכול בן נ"ב שנה כשנותיו של שמואל הרמתי, ומקום מנוחתו בעיר ראדזין ועל קברו הוקם 'אהל' שהיו משתטחים שם בעתות רצון⁷⁶. זי"ע ועכ"י.

⁷⁰ 'פתיל תכלת' פרט השמיני, סימן ד.

⁷¹ 'עין התכלת' פרט השני, סימן א סעיף ב.

⁷² ראה 'סדרי טהרות' דף קטז, ב, בפירוש הארוך.

⁷³ ראה 'מנחת תודה' שבראש הספר 'אורחות חיים'.

⁷⁴ ספר 'אורחות חיים' הנ"ל, פיסקה א' אות ט'.

⁷⁵ 'דור ישרים' מאת בן אחיו הרב חיים שמחה ליינער מלודמיר.

⁷⁶ בית הקברות כול נחרש בזמן הנאצים ימ"ש ולא נשארה שם אפילו מצבה אחת, ועל מקומו בנו בניינים וסללו כבישים. ה' ינקום נקמת החיים והמתים במהרה עדי יקוצו וירננו שוכני עפר, אמן.

עליו ועל כיוצא בו קראו מה שכתוב בירושלמי⁷⁷ "יגע רבי בון בתורה לעשרים ושמונה שנה, מה שאין תלמיד וותיק יכול ללמוד למאה שנה".

ביתו אחריו

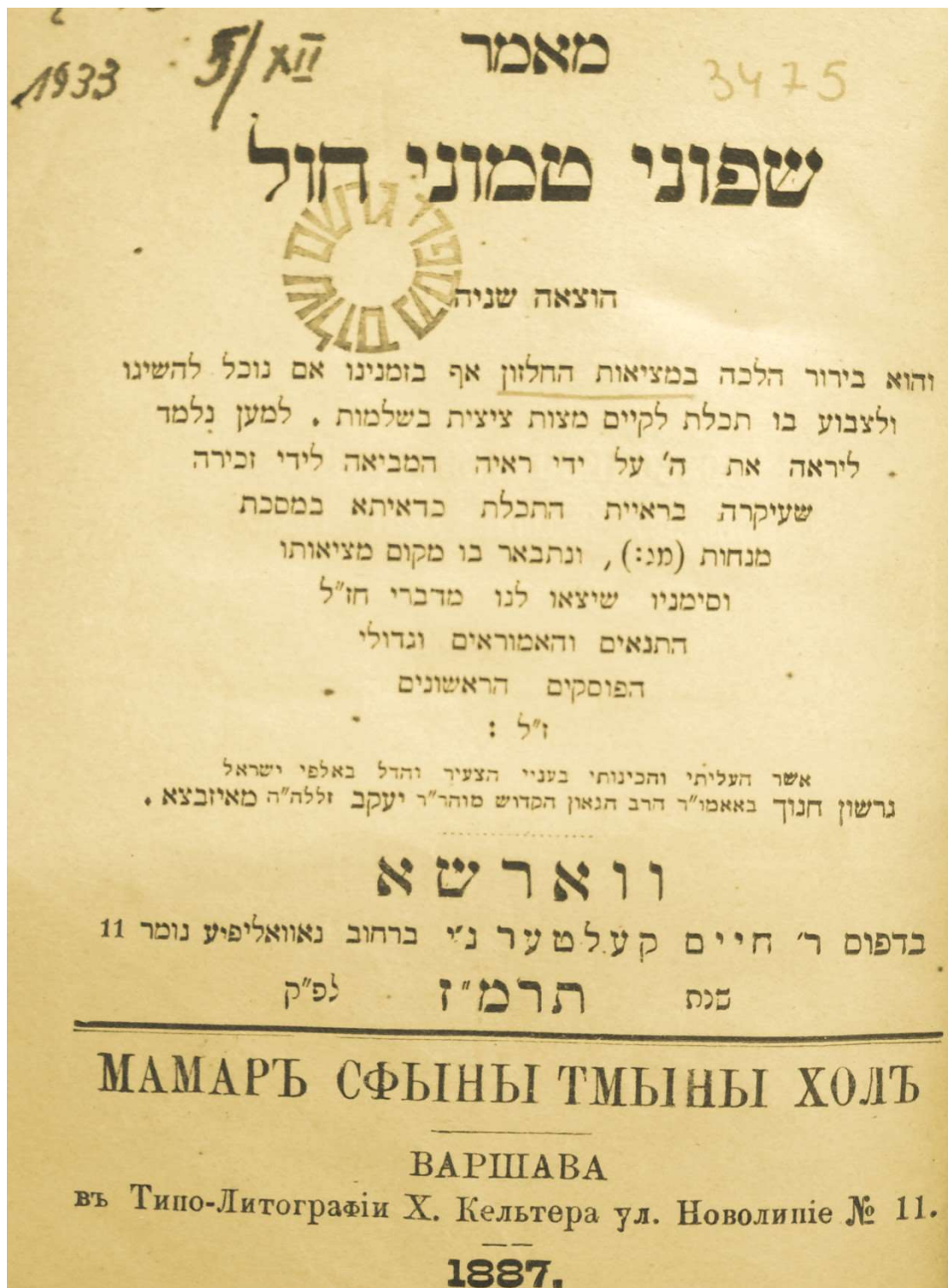
לאחר פטירתו מילא אחריו בנו אשר ישב על כיסא קדשו הגה"צ רבי מרדכי יוסף אלעזר זצ"ל מראדזין, שניהל עדת קדשו משנת תרנ"א עד שנת תרפ"ט, ונפטר בווארשא ביום כ"ו בשבט ומנוחתו כבוד בווארשא, ועל קברו הוקם 'אהל'. ממנו נדפס ויצא לאור חלק קטן מחוכמתו בספר 'תפארת יוסף' עה"ת ועל המועדים⁷⁸.

ואחריו מילא את מקומו בנו יחידו הגה"ק רבי שמואל שלמה זצללה"ה הי"ד, הוא הקים את ישיבות "סוד ישרים" דראדזין בכמה ערים שונות, ולימד דעת את בני ישראל וניהל עדת קדשו ברמה, והרים קרן התורה בימיו. אכן לדאבון לב החסידים לא ארכו ימי הנהגתו ולאחר י"ג שנה פרצה המלחמה הנוראה, ובשעת הגזירות והשחיתות משיח ה' נלכד בשחיתותם ונהרג על קידוש ה' ויצאה נשמתו בטהרה ביום כ"ט אייר תש"ב. הי"ד ונשמת כל דם עבדיו השפוך.

אחרי חורבן העולם בגזירות ת"ש-תש"ה, לא נשאר להגה"ק מראדזין בעל "אורחות חיים" ומחדש התכלת, ומבנו בעל תפארת יוסף זי"ע, יורש וממשיך בן אחר בן, כי כולם נהרגו ונשמדו במלחמה האיומה בעלות הכורת על כרם בית ישראל שבו נהרגו ונשחטו לאלפים ולרבבות בני עם קודש ר"ל ובתוכם אלפי חסידי ראדזין בכל מקומות מושבותיהם, לזאת נמנו חסידי ראדזין בארץ הקודש והכתירו בשנת תשי"ג את חתנו של הגה"ק בעל תפארת יוסף זצ"ל וגיסו של אדמו"ר האחרון מוהרש"ש זצ"ל הי"ד, ה"ה הגה"צ אדמו"ר רבי אברהם ישכר ענגלארד זצ"ל, מי שעמד בפקודת גיסו בנשיאות הישיבות הקדושות 'סוד ישרים' דראדזין בפולין ואשר שרד את המלחמה בניסי ניסים בגיטו ובהתחבאו ביערות, לאדמו"ר מראדזין, הוא הגבר הוקם על ששיקם את שרידי העדה והעמידה על מכונה לאחר השואה. ולא עת האסף פה. זי"ע.

⁷⁷ ברכות פ"ב ה"ח.

⁷⁸ נדפס בווארשה תרצ"ה.

שער מאמר "שפוני טמוני חול" הספר הראשון שפרסם מרן אדמו"ר זצוק"ל בנושא מצוות התכלת בציצית (ווארשא תרמ"ז)

דברי נהי ומספד על רבנו זצללה"ה

(מתוך ספר 'מורה קריאת התורה' מן המחבר רבי יהושע זאב ברי"ל הכהן, ווארשא תרנ"ב)

מידי דברי בתהילות ותשבחות הגאון החריף ובקי, חכם מפואר, בנן של קדושים הרב רבי גרשון חנוך זצ"ל מראדזין, והייתי אזני לשמוע כל תהלוכותיו ודרכו בקודש, ובינותי בספריו אשר הניח אחריו ברכה לכל דורשי אמת ואוהבי שלום. ידעתי נאמנה כי כל איש אשר לו עיניים פקוחות, רואה בעליל ומבין, מביט ומקשיב, כי קלע אל מטרת האמת. ולו היה חי עמנו עוד היום, הלא אז היה מאיר פני תבל בספריו היקרים. כי הוא זצ"ל היה מעיין הנובע, ולבו רחב כפתחו של אולם, נהירין ליה שבילין דמטמריין כשבילי דמגליין, ועמיה שרא נהורא, אין חכמה ואין תבונה אשר לא הבין דרכה.

עליו נוכל להמליץ כמו שמצינו במדרשם ז"ל על הפסוק "וזאת הברכה אשר ברך משה איש האלוקים" וגו', אמר רבי אבין, מאי איש האלוקים? מחציו ולמטה איש, ומחציו למעלה אלוקים, עד כאן לשון המדרש.

הכוונה בזה, כי משה רבנו עליו השלום, אשר זכה למדרגה העליונה וראה באספקלריא המאירה, ושכינה היתה מדברת מתוך גרונו, עם כל זה הנהיג את העם בצורכי הגוף גם כן, לכלכלם לחם לפי הטף, מצור החלמיש הוציא להם מים, ודגן שמים נתן למו. וכתוב (שמות לג) "ודבר ה' אל משה פנים אל פנים כאשר ידבר איש עם רעהו, ושב אל המחנה". וצריך להבין: מהו "ושב אל המחנה"?

אבל המכוון כן הוא, כי דרך כל הנביאים, כאשר החל רוח ה' לפעם בקרבם, היו מתבטלים מאתם כל החושים וכוחות הגשמיות, ולא הרגישו מאומה מזה העולם וגו', ובעת שהייתה שורה על הנביאים רוח נבואה, לא ידעו כלום מענייני העולם הגשמי. – ולא היו שבים לשכלם ולאיתנם אף כשסר מאתם רוח הנבואה, עד משך זמן רב.

אבל משה רבנו עליו השלום, כאשר דבר ה' עמו, עמד על עמדו חזק בכל הרגשותיו, ויסר המסווה מעל פניו, כאשר ידבר איש עם רעהו. ותיכף כשפסק השם יתברך לדבר עמו, "שב אל המחנה", וידע כל ענייני העולם, ועסק בצורכי צבור והנהיג אותם כבתחילה, להורות להם את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשו. וענייני איסור והיתר, ולימד אותם חוקים ומשפטים ומצוות, כמו שכתוב (שמות לג) "ויצא ודיבר אל בני ישראל את כל אשר יצוה". וכל ישראל ראו את כבודו ואת גדלו.

כן נוכל לומר על האיש הדגול מרבבה הזה, כי זכה לשתי שלחנות, כאשר התאספו אליו רבים וכן שלמים לראות הוד פניו: אחד סיפר לפניו על נגעי לבבו, ואחד שאל עצתו בענייני המסחר, וזה בא אליו ושאל אותו להבינו בסוגיית הש"ס או ברמב"ם וכדומה, כי קשה לו – ובתוך הדברים בא אליו עוד אחר ודמעתו על לחיו, כי יש לו הולה בתוך ביתו וצריך לסמי רפואות. והוא זצ"ל ניצב על עמדו, או ישב על כיסא כבודו, ולא השיב "טרוד אנכי בעניין זה ואל תשאלוני עתה בעניין אחר!" – אך השיב לכולם, ומילא כל משאלותיהם: עם זה

דיבר דברי תורה ופולפולים, ולזה נתן עצה טובה בדרכי המסחר, ולזה דיבר דברי מוסר להנחותו הדרך ילך בה ואת המעשה אשר יעשה. ובתוך כדי דיבורו, כתב סמי רפואות עבור החולה, ויהי רופא הנפש והגוף כאחד.

לא נשא פנים לכל אדם, יהיה מי שיהיה, כקטון כגדול שווה. כי היה תוכו כבדו, ולא ידע חנף, ושפת חנף שנא. וכאשר ראה אחד מן הסרים למשמרתו שאינו מתנהג עצמו כשורה, על פי דרכי התורה והדרך ארץ, היה מרחיקו בשתי ידיו. וברר את האוכל מתוך הפסולת. לחקוק בשבט סופר את גדלו ותחילתו, תקצר היריעה מהכיל, ושפתי אנוש תקצרנה מהביע תחילתו כאשר יאות לו. אך לו דומיה תחילה.

הגידו נא, אחיי! דורשי אמת ודוברי צדק: הנמצא איש כזה אשר חכמת אלוקים בו, ויאחו בשניהם? רוצה לומר:

יש צדיק אשר הוא מנהיג הדור, ונושא משא הצבור על שכמו, אך זה גורם לו למעט בלימודו, אשר לא לרצונו הדבר הזה, לשמוע שוועת עניים ואנקת אביונים ולקחת חבל בצערם. כי בצרתם לו צר, אחרי אשר זה ידוע אשר בעתים האלו מעטים המה בני עליה ונדיבי עמים הנוסעים לצדיקי דורנו מטוב לבב ומרוב כל, לספר לפניו את שמחתו וחדוות נפשו, להתענג גם הוא. אך על פי רוב שומע הצדיק דברי יגון ואנחה, דאגה בלב איש – ישיחנה אל הרב: מהוסר פרנסה הוא, מהשוכי בנים הוא, עקר או עקרה, חולה הוא, אסון קרהו. משמיעים המה באוזני הצדיק להשתתף בצערם, ואין לו מרגוע אף רגע. בטח היה לו נוח לו להגות תמיד בתורת ה', ולשמוע בשורות טובות מבני ישראל. אך מה יעשו? העדרים צריכים לרועה!

והוא זצ"ל, אינו כן: רעה את העדרים ברוב חוכמתו ותבונתו, ולימד דעת את העם ועל מבועי מים מי התורה ניהלם; ועם כל זה לא מיעט מלימודו. בעת דברו עם אנשים, היו רעיונותיו משוטטים בנבכי עמקי ים התלמוד. והלא עינינו רואות את ספריו היקרים אשר חיבר! והניח אחריו ברכה כמה וכמה כתבי יד, אשר לא עלו עוד על מכבש הדפוס. ומי ייתן בספר, ויחקו להיות לו לזיכרון לעד, עד עולם!

ויתהלך הרב רבי גרשון הנך את האלוקים, ואיננו, כי לקח אותו האלוקים בדמי ימיו ובאמצע שנותיו. – אהה! עיר ראדזין אבדה כלי חמדתה! אל תבכו למת ואל תנודו לו, כי זהו יציאה וזהו ביאה. אך בכו תבכו להולך! פנה הודה, פנה זיוה, פנה הדרה. גפן אדרת, חותם תכנית, כליל היופי, איננו עוד עמם.

גדול היה הנפטר הגדול זצ"ל בפולין וברוסיה, ושם לו בכל תפוצות ישראל. אוי נא, אמרו המבינים בעם, כי אבדו כלי חמדתם! לזכר עולם יהיה צדיק! הדגול מרבבה, הכימא דיהודאי, שלשלת היוחסין, צנתרא דדהבא. פאר הדור ונזר החכמים. נקרא אל השמים ליהנות מזיו השכינה ביום ד' טבת, שנת תרנ"א, בעיר ראדזין. זכותו יגן עלינו.

כוחה של תשובה

מעשה רב

**אצל מרן הגאון הקדוש אדמו"ר רבנו גרשון חנוך העניך
זללה"ה מראדזין בעל "אורחות חיים" ו"סדרי טהרות"**

מוגש לרגל יומא דהילולא – ד' טבת (תרנ"א)

מעשה שאירע בעיר ראדזין, באחרית ימי נשיאותו של רבנו הקדוש בעל "אורחות חיים", ומחדש מצוות "תכלת בציצית".

ומעשה שהיה – כך היה:

בעיר ראדזין, עיר מגוריו וחצרו של רבנו הקדוש, זכותו תגן עלינו, התגורר לו באותם הימים איש יהודי עני, חייט במקצועו. והיה האיש אדם פשוט בתכלית, גס ומגושם, עם הארץ גמור. אף מדקדק בקלה כבחמורה לא היה: אפילו יצאו עליו רינונים שונים, כי עם נוכרים ו"שקצים" מבלה הוא כאחד, זולל וסובא ואף משתכר הוא בבית היין, כשכמובן כללי ה"כשרות" אינם עומדים בראש מעייניו...

ויהי היום, והאיש חלה את חוליו האחרון, ונפל למשכב. יהודים רחמנים, דאגו לקרוא לרופאים למען ימצאו עבורו מזור, אך כבר היה מאוחר מידי. לאחר ימים מספר, הלך היהודי לעולמו.

בעיר ראדזין התקיים אז מנהג בקרב העם, כי מעולם לא הביאו יהודי לקבורה, בטרם נאמרו עליו דברי שבח והספד כלשהם, ולו הקלושים ביותר.

מנהג נוסף נהג אז, שאחד מן השמשים של "חברה קדישא" היה הולך, עם פטירתו של יהודי מתושבי העיר, עם קופת צדקה שבידו, ומקיש על דלתות הבתים של היהודים בקריאה "צדקה תציל ממות"! וכל אחד הטיל לתוכו מטבע כלשהוא. או אז ידעו כולם, כי איש יהודי מתושבי עיירה הלך כעת לעולמו. באופן כזה נודע ליהודים התושבים, כי אמורה עתה להתקיים הלווייתו של יהודי פלוני אלמוני, והיו מגיעים אפוא להשתתף בהלוויה, לקיים עם הנפטר את מצוות "חסד של אמת".

אף במקרה זה, עם פטירתו של החייט האלמוני, עברו כמובן אנשי ה"חברה" מבית לבית, ואספו מטבעות צדקה.

והנה, מגיעים השמשים לבית רבה של העיירה, הרבי הקדוש בעל "אורחות חיים". הרבי הקדוש, כמובן מקבלם בסבר פנים יפות ומשלשל לקופה מעות של צדקה, ואז לפתע פונה הרבי אליהם בשאלה:

"מי הוא הנפטר דנן"?

משיב לו לרבי אחד מן ה"שמשים":

"הוי רבי, וכי מה נפקא מינה יש בדבר? כלום מכיר הרבי אישית את כל פשוטי העם שבעיירה?? מה גם, שמדובר כאן באדם פשוט, גס ומגושם, לא "שומר מצוות" מי יודע מה... ואין זה "מן הכבוד הגדול" להזכיר את שמו".

אבל הרבי הקדוש דווקא עמד על כך, שיספרו לו "מי הוא הנפטר הזה", ולא וויתר. עד כי "בלית ברירה" נאלצו השמשים לספר לרבי, שהמדובר ביהודי חייט קל שבקלים, כזה שהוא "בקושי יהודי", ושמו היה כך וכך, פלוני בן פלוני. יהודי שהלך לדאבון לב אחר תאוות לבו, בילה עם נוכריים בעיירה; וגם עוד ועוד כהנה וכהנה.

כיוון ששמע הרבי "אורחות חיים" את דברי הגנאי שהוטחו ביהודי הנפטר, הביע הרבי תרעומת רבה ומחה על כך, בהפטירו בפסקנות:

"האם אינכם יודעים, יהודים יקרים, כי על אדם שכבר נפטר לעולמו, אסור לומר מלה של גנאי?? הלוא כלל ידוע הוא אצל יהודים: "אחרי מות (יהודי) – קדושים אמור!" (=רמז דק מסמיכות הפרשיות). על יהודי נפטר, המלווה לבית עולמו – אין לומר כי אם דברי שבח בלבד!"

"אבל, רבי קדוש" – מגיבים ה"שמשים" – על יהודי נפטר זה, אין שום מלה טובה, שניתן להגיד עליו! הייתה זו, לדאבונו, נשמה תועה וחוטאת, והלוואי תהא מיתתו כפרתו!"

"למרות הכול" – מבקש הרבי מאת השמשים – "אנא, הודיעו נא לי, בעת שתצא ותעבור ההלוויה: ברצוני להשתתף במסע ההלוויה!"

לתדהמתם של ה"שמשים" למשמע דבריו האחרונים של הרבי – לא היה גבול. והלוא הרבי שיחיה, כלל אינו נוהג להשתתף כמעט באף הלוויה של יהודי מבני העיר, אלא אם כן מדובר ביהודי למדן, חסיד וצדיק נשגב, או לפחות "בעל צדקה" גדול! והנה כאן – לא מצאו המה מילים, אבל מחמת הכבוד הנהנו בראשם לאות הסכמה, והלכו מן הבית.

משהגיע שמש ה"חברה" לביתו של הלמדן, ר' בעריש, ראש הדיינים בעיירה, וסיפר לו על החלטתו והודעתו של הרבי שישתתף בהלוויה, הרים ר' בעריש גבה בתמיהה. אולם הודיע לשמש חגיגית: "באם הרבי משתתף בהלוויה, מבקש כמובן גם אנוכי להשתתף בה, אם כי לא אדע, במה זכה זה" – "ואולי, אולי, היה חייט אלמוני זה אחד מן ה-ל"ו צדיקים שבדור"? –הרהר לעצמו בשקט, מבלי שהעז להעלות כן על שפתיו. "אבל" – הוסיף להרהר – דבר זה כלל אינו מסתדר אצלי: כיצד יתכן הדבר, שאיש מל"ו צדיקים שבדור, ויאכל נבלות וטרפות? אתמהה! כך חשב לעצמו רבי בעריש דייך בשקט, בינו לבין עצמו, מבלי שימצא קצה חוט לפשר הדבר.

חיש מהר פשטה הידיעה המרעישה בעיירה, כי הרבי הקדוש, רב העיר, עומד להשתתף בהלוויית פלוני בן פלוני, החייט היהודי העני. יהודים סרבו להאמין, כי יתכן הדבר, אשר לא פחות ולא יותר, הרבי הגדול ששמו נישא בפי כל למרחקים, בגאונותו המפליאה – יחד עם רבי בעריש ראש הדיינים, עומדים אכן להשתתף אישית בהלווייתו של יהודי אשר כזה! קל שבקלים, אשר מחוץ למחנה היהודים מושבו! הייתכן הדבר?!

ואכן, עם יציאת ההלוויה מבית הנפטר, שלחו להודיע לרבי, וכן לדיין העיר. לבש הרבי את ה"קפוטה" הרבנית שלו, נטל את מקלו עמו, ויחד עם ראש הדיינים, צעד בראש המלווים. וכמובן, "מי רואה אותם יוצאים – ואינו יוצא עמם"? בהלוויה גדולה ורבת משתתפים, שכבר מזמן לא זכור היה כמותה בעיירה.

בבית הקברות עצמו – עשו 'טהרה' לנפטר, וטרם קבורה עמד השמש ו'הכריז' בקול את ה'שבח' היחיד על הנפטר: "מביאים אנו לקבורה "בעל צדקה" גדול!" איש לא ידע במה מדובר: אף אחד לא זכר מימיו, כי החייט עשה מעודו חסד כלשהו עם מאן דהוא, ומעולם לא קיבל איש ממנו מתנת יד כלשהו. אך בשעה שכזו, כמובן איש לא שואל שאלות, בפרט שהרבי הוא זה, כפי הנשמע, אשר ציווה לומר על הנפטר דגן את ה"שבח" האמור. "על רבי – לא שואלים שאלות!" כך הם חשבו לעצמם.

ביציאה מבית הקברות, שאל סוף כל סוף רבי בעריש, ראש הדיינים, את השאלה שרחשה על שפתי כולם, את פיו של הרבי הקדוש, בעל "אורחות חיים":

"מדוע הטריח הרבי עצמו להשתתף בהלווייתו של חייט קל שבקלים אשר כזה?? הלוא הרבי כלל אינו משתתף בהלוויות של תושבי העיר. ובכן, במה זכה זה, לכבוד גדול כל כך?! וחוף מזה: איזה מין "בעל צדקה" הוא, שאיש לא שמע עליו?..

"הסוד" מתגלה..

"קרבו אלי" – קרא הרבי – וסימן בידיו לקומץ יהודים שעמדו מסביב. "מעשה שהיה – כך היה:

"לפני שבוע ימים, עסקתי במצווה חשובה של "הכנסת כלה". אספתי נדבות, ונתקבץ סכום מכובד ב"ה. המחותנים משני הצדדים נדברו ביניהם בנוגע ל"זמן החתונה". מועד החתונה הגיע, בשעה טובה ומוצלחת. הכנו את כל צרכי הסעודה, הוזמנו "כליזמרים" (תזמורת) לחתונה ואלה כבר החלו ב"ניגון" של לפני החופה, אלא שאז לפתע פתאום נכנס איזה "משהו" לראשו של החתן, אשר החליט והודיע חגיגית, כי אינו מוכן לגשת לחופה, בטרם הומצאה לידו ה"טלית" החדשה שהובטחה לו לכבוד הנישואין. אבל, שוד ושבר! הטלית אינה בנמצא; המחותן אבי הכלה, אינו יודע לכבוש את צערו והוא

מורט את שער ראשו על הטלית, שלה לא דאג במהלך ההכנות הקדחתניות של "ערב חתונה". והנה, מנסים לדבר על לבו של ה"חתן" דן, ולשכנע אותו כי הטלית המיוחלת בוא תבוא תיכף ומיד לאחר ה"שבע ברכות" אי"ה, אבל, כמו להכעיס, פשוט אין עם מי לדבר! בלי טלית – אין החתן ניגש לחופה!! ניסיתי להבטיח לו ב"הן צדקי", כי אנוכי אהיה אחראי באופן אישי לטליתו החדשה, אבל לשווא.. "ריבוננו של עולם, מה עושים עכשיו"?..

"בלית ברירה" – ממשיך הרבי לספר – יצאתי לרחובותיה של ראדזין, וחיפשתי מוצא מן "הסבך". היה זה כבר בשעות הלילה הלא מוקדמות: הסמטאות שרויות היו בחשכה ובעלטה, החנויות כולן כבר מזמן נעולות היו תחת סוגר ובריח. מאין תימצא כאן, בשעה כזו, טלית חדשה עבור "חתן ביום חופתו"??

מיואש כולי, המשכתי לשוטט בסמטאותיה של העיירה, בכדי למצוא לפחות בית יהודי כלשהו אשר האור דולק בו עדיין, ואשר בעליה טרם נמו את שנתם. והנה, מגיע אנוכי לביתו של חייט יהודי "פלוני", ומבחינ בנר דולק בין חרכי החלון. דפקתי אפוא בדלת, שנפתחה לפני. ספרתי לחייט את כל "הסיפור".

ואז הוא משיבני כדלהלן:

"טלית עם תכלת"..

"רבי יקר! דעו לכם, כי פרנסתי מצויה אך בקושי. למרות הכול, חסכתי מפת לחמי בכדי לרכוש עבורי שני טליתות מהודרות עם ציציות של "פתיל תכלת", מהסוג הכי טוב שיש, והשקעתי בהם הון רב! למה לי שני טליתות? ובכן, אגיד לך, רבי: טלית אחת, הכנתי עבורי, ואילו את הטלית השנייה, רכשתי עבור בני הגדול, רווק מבוגר, שתהיה לו לפחות טלית מוכנה בשעה שייכנס לחופה בשעה מוצלחת, ועליה אני שומר אפוא מכל משמר. אף על פי כן: הנני מודיע לך, רבי, כי לאור בקשתך, מוכן אני לתת את טליתו השמורה של בני היקר, ואילו בשבילו אתאמץ להשיג מתישהו טלית חדשה אחרת, אבל.. מוכן אני לכל זה, בתנאי אחד... התנאי שלי הוא, שתבטיחו עבורי חלק "עולם הבא"!!..."

"נו, ממשיך הרבי בסיפורו – וכי מה יכולתי לענות לו? ובכן, למשמע דבריו, נעניתי ואמרתי לו: "מבטיח אני לך חלק עולם הבא!" וכך אכן, השגתי מידיו את הטלית היקרה.

איך שאני מגיע למקום החתונה והגשתי בגילה את הטלית לידי הרועדות של החתן, אזי פרץ הוא בדמעות גיל ושמחה. נו, החתן כבר צעד לחופה בשעה טובה ומוצלחת, לשמחתם המרקיעה של שני הצדדים.

"ברגע שנודע לי, כי החייט הלך לעולמו, אזי תיכף צויתי לשמשי ה"חברה" שיעטפו את הנפטר בטליתו החדשה השמורה בין כליו, המצויצת בציציות של פתיל תכלת. ובכן, איך שהובילו את המת לבית הקברות, אזי ראיתי בעיניי איך ש"מלאכי חבלה" רצים לעברו בכדי לקרעו לחתיכות, אבל לא יכלו להתקרב אליו, מחמת הטלית אשר הצילה אותו "כנשר יעיר קנו"...

כאן סיים הרבי את דבריו, בהפטירו לעבר הנוכחים:

"ישנם צדיקים, העוסקים במעשים טובים במשך כל ימי חייהם, וזוכים בשל כך לחיי עולם הבא. אבל – הדגיש הרבי בעל "אורחות חיים" – ישנם כאלה בני אדם, שהינם בבחינת "יש קונה עולמו בשעה אחת"! בכך שהינם מקיימים מצווה אחת ב"מסירות נפש" מבחינתם, וכזה היה במקרה שלפנינו, בחייט הנפטר זה עתה. ישנם כאלה שסברו, כי לבטח מדובר כאן ביהודי של ל"ו צדיקים... הוא בהחלט לא היה כזה, כמובן. ברור גם, שבימי חיו, הוא אף לא היה בבחינת "טלית שכולה תכלת"... אבל, הוא כן היה יהודי עם לב טוב של יהודי, שאפילו האמין ב"עולם הבא" וידע את מצבו הנחות, אלא שלדאבון לב נלכד, בעקבות עיסוקי פרנסתו עם הגויים, ברשתו של יצר הרע והלך בדרכים עקלקלות....

"אבל כעת, לאחר מצווה שקיים בתום לב ובמסירות נפש מבחינתו, זכה ויצא מן העולם תיכף לאחר מכן בתור "בעל תשובה"!!..

"תהיה נשמתו צרורה בצרור החיים!" – קרא הרבי לסיום.

וכל הקהל משיב אחריו בקול רם: "אמן"!!..

מ ע ש ה ר ב

שאיירע אצל כ"ק אדמו"ר הגאון הקדוש בעל 'אורחות חיים' זי"ע מראדזין

'אמונה פשוטה – שהמשיכה ישועה גדולה'

נעתק ונערך מתוך ספר 'טיב השיחות' לחג הפסח

מהגאון המקובל רבי גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א מעיה"ק ירושלים ת"ו

אל חצר הקודש של הגאון הקדוש רבי גרשון חנוך העניך מראדזין זצלה"ה שהתפרסם כ'בעל התכלת', נכנס פעם יהודי אורח בלתי מוכר, לבושו פשוט ומרופט, וכמוהו אף הוא עצמו יהודי כפרי פשוט ותמים.

נכנס הוא בתמימותו לבית המדרש, ניגש לאחד מן ה'יושבים' הקבועים, וברכו בחביבות בברכת 'שלום עליכם'. ה'יושב' איש חסיד נעלה השקוע בדלת אמות של הלכה, נענה אף הוא לקראתו בנעימה בברכת 'עליכם השלום' ופתח עמו בשיחה, וכדרכם של תלמידי חכמים וחסידים תיבל שיחתו בדברי חכמה ודעת בתורה ובחסידות.

אך עד מהרה גילה שאין לו לאורח הזר שום הבנה במדובר, כל שיחו ושיגו בפשטות ובתמימות גדולה. הוא סיפר, שהגיע עתה מדרך רחוקה ביותר, מן אחת הערים שבמדינת 'רומניה' המרוחקת, ובא הנה על פי המלצה של ידיד, שסיפר לו אודות הצדיק הפלאי שבפולין הידוע בחלוקת 'סגולות' ורפואות, בעת שזקוק הינו ביותר לדבר ישועה ורחמים.

כל הנהגתו והילוכו של אותו יהודי 'אֶרְאֵמְעִיִשֶׁע יִיד' הייתה בתמימות מופלגת. יושבי החצר שהיו ברובם חסידים חריפים וממולחים, בני ארץ פולין 'פוילישע חסידים', לא הורגלו עם אנשים תמימים מסוג זה, שיחותיהם נטפו מור ועסיסיות פולנית אופיינית, הם התפלאו במקצת למראה אותו יהודי כפרי מלא תום, שכדבריו הגיע הנה במיוחד אל רבם להשיג ישועה ורפואה למכתו.

הלה סיפר לפרחי החסידים שסובבוהו, שהוא מבקש להתקבל לברכה אצל הרבי מחולל הפלאות 'וּוֹנְדֵר רַבֵּינֶר' כדי להיושע בדבר ישועה ורחמים. יהודי כפרי תמים, מסוג אותם יהודים המאמינים בשלימות ובאמונת תום בצדיקים, פשוטי עם שפיהם וליבם שווים ואינם יודעים ערמה וחכמה מהי.

האורח גילה להם את עניין הישועה שהינו צריך לה, אשר בשבילה הגיע הנה מדרך כה ארוכה ורחוקה. הוא הגיע לכאן יחד עם בנו הצעיר, ילד כבן עשר, שעדיין אינו יכול לילך על רגליו לא עלינו, מעת קטנותו כאשר ניסו ללמד אותו תנועת ההליכה כשאר תינוקות בני גילו, נתקעו רגליו ונבלמו רחמנא לצלן, ולא זכה למתנת-שמיים של 'הילוך על רגליים' שניתנת כמתנת-חינם לכל אדם ואדם. הם כבר טלטלוהו לביקורי רופאים אצל גדולי הפרופסורים במדינה, ואף הרחיקו לנסוע לפי המלצת הרופאים עד לעיר 'בוקרסט' הבירה, אולם כל הרופאים והמומחים נלאו מלמצוא מזור ותרופה למכתו, קצרה ידם מלהושיע, עד שהם החליטו והודיעו לאב האומלל כי מקרה זה הינו חסר תקנה, ואם עד גיל מבוגר כל כך טרם מתקדם הילד בהליכה, אזי אין ארוכה למכתו וכנראה שייאלצו להמשיך לנושאו בעגלה במשך כל ימיו עלי אדמות.

בצר לו, נזכר האיש משמו של אותו צדיק נשגב ששמע מפי ידידו, שהוא מפורסם בארץ פולין כפועל ישועות ובורא רפואות, ועל כן התקין עצמו לדרך והטריח נפשו לשאת את בנו הנכה מארץ מגוריו רומניה, ועד למדינת פולין, כפי שסבר וקיבל מאבותיו התמימים והישרים, שהאמינו בכוחם של צדיקים ובנפלאותיהם. וכפי שכבר

הורו לנו חכמינו ז"ל [ובבא בתרא קטז.]. **"כל מי שיש לו חולה בתוך ביתו, ילך אצל חכם ויבקש עליו רחמים!"**

החסידים שבמקום, כדרכם של 'חסידים' החפצים לראות ולמשמש בכל דבר שבקודש פנימה.. בראותם את האורח הפשוט והזר בן המדינה הרחוקה, כשהוא נושא בידיו עגלתו עם הילד המגודל ישוב בתוכה פנימה לתוך חדרו של הרבי, הצטרפו תיכף והתחברו אליו, כמי שעוזרים ומסייעים בידו בפתיחת הדלתות ובהסעת העגלה עם המשא האנושי, בזהירות לתוך החדר.. בכך הם השכילו לבוא על סיפוקם ולהימצא יחדיו עם האיש, בעת הציעו את בקשתו וצרתו לפני הרבי, בחפצם ותקוותם לראות במו עיניהם כיצד ייפול דבר.

והנה, תיכף בהיכנסם, כשראה היהודי פני קדשו המאירים של הרבי, זירז עצמו היהודי בהכנעה וכמנהג אנשי מדינתו נפל על ברכיו וביקש לנשק את ידי הצדיק, זאת בניגוד לחסידי פולין שלא נהגו בדבר מרוב יראת הכבוד. הוא פרץ בבכי סוער, ונשק בבכיו, תוך שהוא מגיש לידי הרבי את ה'קוויטל' של החולה עם סך כסף בתור 'פדיון נפש' כנהוג, וכשכולו רטט החל לתנות בפני הרבי את צערו הגדול אודות צרת בנו הילד, שכבר הגיע לגיל עשר וטרם למד לפסוע אף פסיעה בודדת על הקרקע, מחמת שאין רגליו נשמעים לו, והרופאים הגדולים כולם אומרים לו נושא עד שאין תרופה למכתו.

בטרם הביט הרבי לתוך ה'פתקה', ביקש בקול רם להפתעת החסידים 'המלווים' הנוכחים, כי כולם יצאו החוצה מן החדר תיכף ומיד, אף הגבאים והמשמשים, ולא נשארו בחדר כי אם הרבי יחד עם האב האומלל ובנו החולה

החסידים, שיצאו בבושת פנים החוצה, המתינו בדריכות מאחורי הדלת ב'חדר ההמתנה' [גבאים שטיבל'], לראות כיצד ייפול דבר, הם תירצו עצמם בפני הגבאים כי הם עדיין נמצאים כאן, בכדי לעזור כביכול לאיש עם הילד בעת צאתו מן הקודש..

בקודש פנימה 'עשה הרבי מה שעשה' וחלל את אשר חולל, ושפך צקון לחשו לפני קונו, עד שהתחיל פתאום הילד מהלך בתוך החדר הלך ושוב, מול עיניו המשתאות של האב, שכמובן לא ידע את נפשו מרוב שמחה לרגל הנס ופלא הגדול שהתרחש עם בנו הנכה למול עיניו ממש..

היהודי ובנו, שהיו נרגשים עד לדמעות, הודו לרבי מקרב לב, וניגשו שוב לנשק את ידיו הקדושות של הרבי, וביקשו מעתה את ברכת הדרך מפיו, לאותה דרך ארוכה שיעשו כעת בחזרה עם ללא שום צורך בעגלה..

בטרם צאתם ייעץ להם הרבי, להסתיר הדבר תחילה ולהצניע במעט את ברכתם. הוא הורה לילד להתיישב שוב בעגלתו כדרכו עד הלום, כדי שתהא נראית יציאתו ככניסתו, ורק לאחר שיתרחקו כמה רחובות מן המקום ירד הילד מן העגלה וימשיך לילך ברגליו.

התיישב אפוא הילד חזרה בעגלה, הפעם בלב רונן מלא שבח והודיה למקום ולעבדיו הצדיקים. האב הנרגש שב לדחוף את העגלה עם בנו כאז ומקדם.. וכך יצאו מן החדר מהלכים אחורנית מפני כבוד התורה, לעבר דלת היציאה.

החסידיים שמבחוץ, כראותם שהם יוצאים עם עגלתם כבכניסתם, הבחינו בעינם החדה בהקלה שעברה על פני האב עם בנו, וכן בחיוך הקל שריחף על שפתי היהודי שאותו ניסה להסתיר כבהצגה כביכול.. בחריפותם הבינו כי יש דברים בגו, וכך החלו לעקוב מרחוק אחר הליכתם של ה'אורחים'.

ואכן לא נכזבה תוחלתם, לאחר שהתרחקו אלה מאזור בית המדרש, לפתע באחד הרחובות קפץ הנער וקם על רגליו והחל מהלך כאחד האדם, לנגד עיניהם הנדהמות של הצופים, שאך לפני זמן קט ראוהו מובל כנכה בידי אביו!

החסידיים בראותם כן ותיפעם רוחם, ותיכף הזדרזו 'להשיג' את האב עם בנו, הם 'אגפו' אותו מלפניו והפתיעום בברכת שמחה וצהלה, על אתר הוציאו מחיקם בקבוק 'משקה' עם פיסת 'מזונות' שהכינו לכך מבעוד מועד, והתיישבו יחד בבית אחד מן החסידיים לשותות 'לחיים', ולהודות להשם יתברך בשירות ותשבחות על הישועה הגדולה.

היהודי ה'רומני' עם בנו, התרגשו כמובן מאוד מן 'קבלת הפנים' שזכו לה מאת החסידיים, ומתוך שמחה ואהבה יצאו יחד במחול וריקוד של מצווה, כמה מן החסידיים לימדו את הנער טכסיסי 'קאדאטשקע' וריקודי הקוזקים המפורסם.. כשהנער אינו פוסק מלפזז ולכרכר ולהפגין את היכולת החדשה שקנה לעצמו ברוב שמחתו, כמי שאינו מאמין שרגליו אכן נשמעות לו כאחד האדם!

כטוב ליבם ביין, ביקשו החסידיים מן האיש, שיספר לפניהם מה שנעשה עמם בקודש פנימה, שכן תורה היא וללמוד הם צריכים!

היהודי התמים נענה בחפץ לב, ובלשונו הפשוטה והציורית תיאר לפניהם את הקורות עמו בחדר הרבי מבואו ועד צאתו.

"פשוט מאוד" – סיפר האיש בשפתו – אחר שקרא הרבי את הפתקה שהגשתי לפניו בדחילו ורחימו, פתח הרבי את מגירתו, הוציא מתוכה סוכרייה טעימה ובחיוך קל נסוך על פני קדשו פנה אל בני הילד היושב בעגלתו מכווץ כולו, הראה לו את הסוכריה שבידו, ודיבר אליו בפי קדשו לאמור: "קום נאָר אַהער טײַערע זיסע ייִנגעלע, נעם דיר דאָס ציקעָרל!" [=בוא נא הנה, ילדי היקר והמתוק, וקח לך את הסוכריה הזאת!]

הילד מצדו, בתמימות מלאת חן, לא עלתה על דעתו להסיט מחשבתו מפקודת הצדיק, ותיכף מששמע דיבור קדשו אליו, החליק בתמימות את רגליו מן העגלה והניחם על הארץ, ופשוט קם והלך מספר צעדים ברגליו עד שנטל את הסוכריה מידו של הצדיק,

"כששנינו, גם אני וגם בני, מזילים לפתע דמעות של התרגשות כמים!" כך סיפר האב הפשוט את סיפורו.

טיב סיפור 'המופת הנורא' התפרסם עד מהרה בין החסידים שעינם ראתה ולא זר, ובימים שלאחר מכן בעת טיולו היומי של הרבי בלוויית כמה מן ה'יושבים' מתלמידיו האהובים, נסובה השיחה אודות אותו נער שזכה אצל הרבי לישועה ניסית למעלה מדרך הטבע.

אך הרבי דחה את כל ה'מופת' והסביר את כל העניין המעשה בפשיטות, "אין כאן לא 'קונץ' ולא 'מופת'! הסביר להם הרבי. "שכן אני כשלעצמי ידעתי את מך ערכי שאין בי ולא כלום ומעשים כאלה רחוק ממני.. אלא מה? אמר הרבי: במקום שיש אמונה שלימה תמימה ובהירה, אין שם ל'טבע' שום שליטה! שכן מצד האמת, אצל השם יתברך גופו, המנהיג ומשגיח ועושה כל המעשים, הרי שווים להם הנס והטבע בהשוואה גמורה ללא כל הפרש והבדל!

"אצלי בחדר – סיבר באוזנם הרבי – אין שום מקום להרהור קל של 'טבע' או 'מקרה' כביכול, שם בחדרי הלב פנימה הכול ברור ומאיר באור אין סוף ברוך הוא בלבד בכל פרט ופרט שכן "אין עוד מלבדו, ואפס זולתו"!!

"והנה כאשר נכנסו לכאן אלו היהודים הפשוטים והתמימים, והגישו לפני הפתקה בלב מלא אמונה טהורה וזכה, אמונה בתפילת צדיקים, ובכוחו יתברך שהוא לבדו תקיף ובעל היכולת ובעל הכוחות כולם, היה זה חיבור טוב ומושלם בינינו מאין כמוהו, במחשבת אמונה בלבד. לפיכך, הוסיף הצדיק כמגלה סוד, ביקשתי מכולם לצאת החוצה, היות שאצלם לא הייתה האמונה הפשוטה בתכלית מלהטת בליבם פנימה כראוי, רק ביקשו לראות 'קונצען'..!

"ממילא לאחר שיצאו כולם, ונשאר בחדר "בלויז און נאָר אמונה!" [=רק אמונה תמימה בלבד!] אמונה ללא דופי, כלשון מאמר הרמב"ם ז"ל "אמונה שאין אחריה הרהור ומחשבה" [פרק ח' מהלכות יסודי התורה ה"א]. כשהדבר הינו בהיר וברור שברצונו יתברך יהלכו הרגליים וינועו הידיים, וברצונו יסתתמו, התקבלה תפילתי שכן 'היד ה' תקצר'?? ותיכף זכו לישועה ממרום"!!... [=ע"כ]

זכות מרן רבנו הגדול והקדוש זעללה"ה

יגן עלינו ועל כל ישראל להיוושע בדבר ישועה ורחמים

אמן כן יהי רצון !

כל הזכויות שמורות

להוצאת "תפארת ראדזין"

למעלה: שער ספר "עין התכלת"; למטה: המוזיאון התת ימי שבו מצא רבנו החילון

